

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers

Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+31)030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.

Kerkpad 3 3665 As tel.089/65.70.61

Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post-Hospers

Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-8801880

REDACTIE:

Alper Alasag

Ton Crijnen

Hans Haafkens

Simon Lambregs

Nico Landman

Berry van Oers (kernredactie)

Piet Reesink (eindredactie)

Gé Speelman

Esther Struikmans (kernredactie)

Abonnementen 2011 : (4 nummers)

Binnenland: 18,60 €

Buitenland : 23,60 €

Losse nrs. : 5,50 € **plus** portokosten

<http://begripmoslimschristenen.jouwweb.nl>

abonnements@rkk.nl

Abonnementen worden telkens verlengd met het volgend kalenderjaar als opzegging niet heeft plaatsgevonden. Opzegging dient in het voorgaande jaar vóór 1 november schriftelijk te zijn geschied.

E-mail: berryvo@rkk.nl

Lay-out : P. Reesink

Advertentietarieven op aanvraag.

Uitgever, redactie en administratie:

Biltstraat 121, Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT.

Tel. (+31) 030-2326936

Fax: (+31) 030-2307097

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig

Moslims en christenen gebruiken vaak in de dialoog dezelfde woorden bijv. bidden, Koran lezen. Toch gebruiken ze die woorden met een andere betekenis.

Hoe 'lezen' moslims en christenen de Koran? S. Hofstee onderzocht hoe Rotterdamse moslima's de Koran 'lezen' en wat hun lees- en luisterervaring daarbij is.

Koranrecitatie vereist evenals het lajenen van de Tora veel kennis en vaardigheden. Dat ook christenen de Koran met vrucht kunnen lezen en met de Bijbel kunnen vergelijken, laat zowel het Leerhuis zien als het artikel van J.R. Nienhuis. Tenslotte komen Tora, Evangelie en Koran nogmaals ter sprake in de boekbespreking van A. Wessels' laatste publicatie, waarbij het gaat over 3 boeken, 2 steden, 1 verhaal. K. Steenbrink verzorgt anderstalige wetenschappelijke uitgaven.

Leerhuis, J.R. Nienhuis	bl. 2
Moslims en het lezen van de Koran, S. Hofstee	bl. 4
De kunst van het reciteren, P. Reesink	bl. 22
De praktijk van Koran lezen (door christenen), J.R. Nienhuis	bl. 25
Boeken	
o.a. <i>Thora, Evangelie en Koran</i> , (A. Wessels) J. Haafkens	bl. 29
Van her en der	bl. 42

Leerhuis

De mooiste namen

De volgende meditatie is een van de vele die ds. J.R. Nienhuis heeft ontworpen over de mooiste namen (*al asmâ' al husnâ*). Hij trekt lijnen tussen Koran, Tanach en Oude en Nieuwe Testament. Hij gaat in op wat geloven voor een moslim betekent en waar dat geloof wellicht aan dat van joden en christenen raakt. Wat roept dit op aan herkenning en verdieping? De meditatie helpt ons de islam te begrijpen.

Al-hafiz, de Bewaarder, Bewaker, Behoeder, Beschermer, Instandhouder

In hoofdstuk 12 van de Koran vinden we het verhaal van Jozef uit het boek Genesis in de Bijbel. 'De allerschoonste vertelling', 'het mooiste verhaal', zegt soera 12: 3. Het is een bijbelverhaal en ook een koranverhaal dat zo te zeggen niet stuk te krijgen is. De geschiedenis van Jozef is bewaard gebleven niet alleen als tekst in boeken, maar als verhaal van mensen.

We herkennen er onszelf in, in al onze ups en downs. Want een verhaal van ups en downs is het, dat verhaal van Jozef.

Om te beginnen: Jozefs dromen van zijn toekomstige grootheid; korenschoven buigen zich voor hem, sterren brengen hem hulde. Zijn vader Jacob waarschuwt zijn lievelingszoon, nog maar een tiener, zijn dromen niet aan zijn broers te vertellen (soera 12:5): 'zij zouden een list tegen je kunnen beramen'. 'Satan is namelijk een verklaarde vijand van de mens'. Jacob voorvoelt de verwoestende werking van de jaloezie van de oudere broers. En hij krijgt gelijk. De broers bedenken een list om van de in hun ogen onverdraaglijke broer verlost te worden: 'Stuur hem morgen met ons mee om goed te eten en te spelen; wij zullen wel over hem waken (*hafiza*)', zeggen ze tegen hun vader. En zo komt Jozef in de put en wordt hij doorverkocht naar Egypte als slaaf. Zijn vader Jacob heeft echter de dromen van Jozef nooit vergeten, 'hij hield die in gedachten', letterlijk staat er 'hij bewaarde (*shamar*) de zaak,' (Genesis 37:11).

In soera Joesoef 12:54 en 55 komen we Jozef weer tegen. Nu in Egypte. De koning van Egypte zegt: “Breng hem bij mij, ik wil hem tot mijn vertrouweling maken. En toen de koning tot Jozef sprak, zei hij: Heden heb jij je positie bij ons gevestigd en ben jij vertrouwenswaardig (*amîn*). Jozef zei: Stel mij aan over de voorraadschuren van het land. Ik ben een kundig beheerder (*hafîz*)”. Toen er nu in de hele wereld hongersnood uitbrak, kwam de hele wereld naar de voorraadschuren van Egypte om graan te kopen. Zo ook de broers van Jozef. Als Jozef, de onderkoning, hen herkent, ontwikkelt hij een plan om zijn broers op hun huidige betrouwbaarheid te testen. Er is geen denken aan, dat de broers Jozef herkennen, zo zeer is hij in uiterlijk een Egyptenaar. Jozef weet het zo te regelen, dat hij zijn broers dwingt de volgende keer hun jongste broertje, Benjamin, mee te nemen. Anders krijgen ze ‘hun rantsoen niet’. Teruggekeerd bij vader Jacob zeggen zij: “O onze vader, ons wordt het rantsoen ontzegd; stuur ons dus onze broeder mee om een rantsoen te krijgen; wij zullen wel over hem waken (*hafiza*).” Dat woord, *hafiza* (‘waken over’, ‘bewaren’), heeft Jacob eerder uit hun mond gehoord. Hij antwoordt dan ook: “Kan ik Benjamin op een andere manier toevertrouwen (*âmana*) dan zoals ik vroeger zijn broer Jozef aan jullie heb toevertrouwd? En God is de beste Bewaker (*hafîz*) en Hij is de Barmhartigste der barmhartigen.”

Zijn zonen hebben hem in het geval van Jozef bedrogen met het smoesje dat Jozef door een wild dier is verscheurd en daarom nooit meer is terug gekomen. Zo ‘goed’ hebben zij op hem gepast (*hafiza*). Die leugen heeft Jacob altijd doorzien. Hij weet hoe onbetrouwbaar zijn zonen kunnen zijn. Hij geeft zijn jongste zoon Benjamin alleen met hen mee, als zij borg voor hem staan. En in Egypte stáán ze borg voor hun broer en betonen zich eindelijk in waarheid bewaarders, hoeders van hun broer. Jozef is overtuigd van de nieuwe geest die er onder zijn broers heerst en maakt zich aan hen bekend. Hij verzoent zich met hen.

Te midden van al deze maar al te herkenbare familieverhalen met jaloezie, leugen, verraad, rijkdom en armoede, maar ook met beproeving, vergeving en verzoening -kortom te midden van al deze verhalen- noemt Jacob God: *al-hafîz*, de Bewaarder, in wie hij altijd is blijven geloven.

Ook de Koran wordt in de hemel als een oerexemplaar ‘wel bewaard’ (*mahfoez*). En degenen die de Koran van buiten leren, ‘bewaren’ (hafiza) hem zodat ze *hafazah* of *huffâz* worden genoemd, bewaarders. Over de manier waarop de Koran wordt ‘gelezen’ en bewaard gaan de twee volgende artikelen.

Moslams en het lezen van de Koran – “Lezen ≠ Lezen”

Sytske Hofstee is crosscultureel theologe, afgestudeerd aan de PThU te Kampen in 2010

Er wordt in Nederland veel gepraat en gezegd over moslams en de Koran¹. De maatschappelijke discussie aangaande het heilige boek van de islam is heftig. Aan de ene kant roepen PVV politici om een verbod op de Koran. Aan de andere kant is het boek “De Koran” van Kader Abdolah een bestseller.

Voor mijn afstudeerscriptie, als afronding van de Master Crossculturele Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit in Kampen, ben ik naar Rotterdam-Zuid afgereisd om de stem van de moslams te horen. Ik wilde antwoord vinden op de vraag: “Hoe lezen Rotterdamse moslams (m/v) de Koran en wat is hun lees- en luisterbeleving daarbij?”

Deze vraagstelling heb ik onderzocht door middel van literatuur- en veldonderzoek, het laatste in de vorm van kwalitatief onderzoek (een achttal interviews) en participerende observatie (een half jaar lang om de week de koranles bezoeken van Marokkaanse vrouwen).

In dit artikel beschrijf ik enkele uitkomsten van het veldonderzoek – de leesbeleving van een aantal Rotterdamse moslams bij het lezen van de koran. Het

¹ Het woord Koran, Nederlands voor Qur’ân, betekent letterlijk ‘recitatie’. Qur’ân komt van het werkwoord *qara’a*, wat reciteren, voordragen betekent.

tweede gedeelte van dit artikel gaat in op de onderzoeksresultaten en hun verhouding tot de hermeneutiek.

De vraag naar leesbeleving raakt namelijk de hermeneutiek; het betekenisvraagstuk in de zin van rationele betekenis versus gevoelsbetekenis. Tijdens het onderzoek stuitte ik namelijk op de wonderlijke paradox van de *analfabete koranlezer*. Dit fenomeen kwam te voorschijn bij de bezoeken aan de koranlessen voor Marokkaanse vrouwen. Hoe is het koranlezen van analfabete moslims te begrijpen en te duiden? De verslagnotitie hieronder illustreert dat moslims (soms en/of vaak) een soera² reciteren zonder de betekenis te kennen.

“Daar zat ik dan te midden van een groep koranlezende en reciterende vrouwen. De hele groep (ruim twintig dames) was enthousiast en vrolijk bezig met het oefenen - uit het hoofd leren - van soera 67 (bepaald niet één van de kortste koranhoofdstukken) en de 99 schone namen van Allah.

Er werd veel gelachen; vrouwen die zenuwachtig waren bij hun beurt en rare fouten maakten of zinnen waren vergeten, enz. en daar grapjes overmaakten. Als vanzelf wilde ik meedoen met de oefening van het opzeggen van de namen van Allah. Dit kwam ook door het ritme, de cadans van het opzeggen. Overal om mij heen klinken de klanken van de Berbersprekende en Arabisch koranreciterende vrouwen.

Het koranreciteren verloopt zonder enige aandacht voor de betekenis. Een voor mij onbegrijpelijk fenomeen. Wat betekent het opdreunen, stampen, samen opzeggen, samen reciteren voor hen nu precies? Ik zie aan hun uitstraling en enthousiasme dat het een prettige activiteit voor hen is. Ze beleven er plezier aan. Maar hoe en wat?”

Bij de hermeneutische kwestie keek ik naar het betekenisvol zijn van zowel tekstinhoud als tekstklank. Dit levert een nieuw perspectief op: het tweedimensionale tekstbelevingsperspectief.

Het laatste onderwerp van dit artikel gaat over de betekenis van de onderzoeksresultaten voor de klassieke hermeneutische cirkel. Dit ontdekte tweedimensio-

² Een soera (enkelvoud) of soerât (meervoud) is een hoofdstuk in de Koran.

nale perspectief bij betekenisverlening aan heilige teksten geeft aanleiding tot een uitbreiding van de hermeneutische cirkel.

Onderzoeksresultaten: deelnemers, vragen, enkele antwoorden

De deelnemers

Voorafgaand aan de uitkomsten eerst een korte introductie van de deelnemers aan het onderzoek. Ten eerste de groep Marokkaanse vrouwen van de participerende observatie. Deze vrijdagse koranlesgroep wisselde voortdurend van samenstelling. Een kern van zeven tot tien dames was steeds aanwezig. De leeftijd liep uiteen van jong (in de twintig) tot achter in de zestig. De vrouwen wonen allen in de omringende wijken Bloemhof en Hillesluis in Rotterdam-Zuid. Allen zijn afkomstig uit Marokko en vermoedelijk hebben ook allen het Berbers als moedertaal. Naar schatting zijn een vijftal vrouwen analfabeet.

Ten tweede de groep geïnterviewden voor het kwalitatieve onderzoek. De achtergrond van de zeven geïnterviewden is Turks of Marokkaans, de achtste is een Nederlandse bekeerlinge. Allen behoren tot de soennitische denominatie. Het opleidingsniveau loopt van lager (1), middelbaar (3 personen), via HBO (1) naar universitair (3). Alle geïnterviewden hebben een baan, waarbij twee vrouwen een deeltijdstudie geestelijk verzorger volgen aan de Islamitische Universiteit van Rotterdam. De gemiddelde leeftijd is 45 $\frac{3}{4}$ jaar; de jongste 30, de oudste 53 jaar. De diversiteit van de groep geïnterviewden bestaat uit:

- vrouwen (5), mannen (3)
- Turks (5), Marokkaans (2), Nederlands (1)
- Moslim(a) zijn : vanaf de geboorte (7) en bekeerlinge (1)
- Functie : imam (1) en gelovigen (7)
- Geloof praxis : praktiserende (7) en niet praktiserende (1) moslims
- Koranlezen: veel koranlezen (4), weinig (3) en nauwelijks koranlezen (1)

De vragen

De interviewvragen werden uitgesplitst op drie vlakken: de Koran, de leesbeleving en het betekenis geven. De innerlijke beleving van de geïnterviewden bij

het koranlezen en koranreciteren werd bevraagd door middel van vragen naar herinneringen en affecten (emoties en gevoelens).

Hebt u een Koran? Hoe bent u eraan gekomen? Bent u opgevoed met de Koran? Hoe leest u de Koran?: In welke taal leest u de Koran? Leest u alleen of met anderen? Welke soera's leest u?

Kunt u iets zeggen over hoe u zich voelt tijdens koranlezen of koranrecitatie?

Roept de korantekst wel eens boosheid bij u op?

Hebt u Koran leren lezen als kind? Wat zijn uw herinneringen aan die tijd? Hebt u bepaalde koranteksten "meegekregen" tijdens uw kindertijd en / of uw jeugd?

Zo ja, welke en van wie? Ouder(s), grootouder(s), imam, anders?

Hebt u wel eens vragen bij de tekst? Zo ja, kunt u een voorbeeld geven van een vraag? Wat doet u met die vragen? (Raadpleegt u een boek, familielid, vriend(in) of imam?)

Andersom: Beantwoordt de Koran uw vragen?

Voelt u tijdens het lezen/reciteren wel eens dat er een inzicht ontstaat in de betekenis van een korantekst? Maakt u weleens mee dat bepaalde koranteksten in uw gedachten opkomen?

Wat heeft uw voorkeur: lezen of reciteren? Waarom?

Ervart u door Koran te lezen of te reciteren contact met God?

Enkele antwoorden

Het is onmogelijk in dit artikel compleet te zijn wat betreft de onderzoeksresultaten. De focus wordt daarom gelegd op één opvallende uitkomst van het onderzoek: Lezen \neq Lezen. De vraag naar leesbeleving leverde namelijk met name antwoorden op vanuit de gebedspraktijk. De bestudering van de leespraxis van moslims laat een tiental verschillende "leesmanieren" zien. De gesignaleerde leesmanieren worden door individuele en /of een groep lezer(s) uitgevoerd. Elke leesmanier wordt hieronder kort ken geschetst. Daarbij wordt soms gebruik gemaakt van letterlijke citaten (cursief weergegeven) uit de onderzoeksverslagen. Overigens kunnen sommige leesmanieren elkaar overlappen.

De leespraxis van een imam is **ceremonieel of liturgisch** te noemen. Bij deze manier van lezen speelt een ritueel en herhaling een grote rol. *“Een Turkse imam komt bijvoorbeeld koranlezen bij diverse gelegenheden: feesten, begrafenissen, bruiloften en ook eventueel bij het kopen van een auto. Bij een bruiloft, die drie dagen duurt, wordt de Koran gelezen bij de vlag, welke vervolgens op het huis wordt gezet”*.

Ook de groep Marokkaanse vrouwen zijn op de vrijdagochtend met ceremonieel lezen bezig. Zij gaan na de oefenbeurten gezamenlijk (ongeveer een halfuur lang) reciteren; vanaf soera 99 tot en met soera 114.

Het gezamenlijk koranreciteren doet iets naar binnen toe (verdieping van het geloof) en naar buiten (weerbaarheid). Het gezamenlijke oefenen van de vrouwen werkt verbindend en werpt als het ware een “koranbuffer” op. Deze veiligheidsbuffer vormt de basis voor ontplooiing van nieuwe activiteiten van de Marokkaanse vrouwen. De groep vrouwen heeft sinds kort een stichting opgericht met als doel emanciperende activiteiten voor vrouwen te organiseren.

De leespraxis van een *hâfiz*³ valt onder **snellezen**. Om het koranreciteren (van de hele Koran) te oefenen en te onderhouden, worden in sneltreinvaart de soera's achter elkaar opgezegd.

Iemands vader kon als *hâfiz* de Koran in 6 uur heel snel reciteren. Dit had geen specifieke of liturgische functie, het ging puur om het oefenen: *“Eén keer per maand de hele Koran weer eens te doen”*. *Deze vader kon ook als een soort “computer alle verzen over bijvoorbeeld het Offerfeest opzeggen”*.

Van enkele Turkse *hafaza* werd het volgende opgetekend: *“Sommige hafaza waren eigenlijk al hâfiz op 7 à 9 jarige leeftijd. Dit heeft te maken met het gemakkelijk opnemen van de stof. Als je volwassen bent zit “de harde schijf vol”*.

Op de koranschool in Turkije werd de Koran op systematische manier geoefend: *“2 bladzijden oefenen, 2 bladzijden opzeggen voor de leraar; 2 bladzijden nieuw oefenen, 4 bladzijden opzeggen en zo verder alles uit het hoofd leren opzeggen”*.

³ Een *hâfiz* (enkelvoud, *hafaza*, *huffâz* (meervoud) is iemand die de Koran uit het hoofd kent. Het werkwoord *hafaza* betekent bewaren, beschermen. Een *hâfiz* is een ‘bewaarder’ van de Koran door middel van reciteren uit het geheugen.

Het oefenen van koranlezen van de bovengenoemde *hafaza* en koranlesdames kan ook **prestatielezen** worden genoemd. Er is een zekere groepsdruk om het koranreciteren uit het hoofd zo goed en fraai mogelijk uit te voeren. Op de schouders van een *hâfiz* ligt traditioneel gezien ook de taak om de Koran mondeling te “bewaren”. Een ander voorbeeld van prestatielezen zijn de koranreciteerwedstrijden. Deze wedstrijden zijn vooral in landen als Indonesië en Egypte enorm populair.

Bij de beoefenaars van het prestatielezen ligt de nadruk op de goede reciteerprestatie ten opzichte van de groep en de religieuze gemeenschap. Bij het (hieronder genoemde) beloninglezen speelt het streven naar een goede prestatie geen rol. Daar vormt de goede beheersing⁴ van het reciteren de basis voor het bidden van de soera.

Magie- en beloninglezen hebben met voorspraak voor overledenen, bescherming en zegenkracht te maken. Het reciteren van (specifieke) koranteksten heeft een Godsgoedgunstige uitwerking voor de lezer zelf en/of voor anderen. Het koranlezen voor overledenen passeerde herhaaldelijk de revue, zowel in Turkse als Marokkaanse context.

Een Turkse imam vertelde: *“Dat elke vrijdagavond Soera Ya Sin (36), het hart van de Koran, wordt gelezen. Hij vertelde dat hierbij dan de geest van de ouders komt. Dit koranlezen voor overledenen geldt als aanbeveling van de overledenen voor het paradijs”*.

Soera Ya Sin reciteren betekent voor veel deelnemers vergeving van zonden van overleden familie. *“Het koranlezen van een hâfiz heeft een andere waarde”, zo vertelde de imam verder. “Een hâfiz kan tien doden uit de hel laten halen”. Dit werd geïllustreerd aan de hand van het beeld dat “een overleden hâfiz bij God komt en dat God hem/haar dan een leeg A-viertje toont waarop de hâfiz tien namen mag schrijven. Die personen worden dan uit de hel gehaald”*.

⁴ Een verslagnotitie: *“Een dame kent Soera Al Moelk helemaal uit haar hoofd. Haar prestatie wordt zeer gewaardeerd. “Wat nu?” vraag ik aan F., “moet ze nu met een andere soera beginnen?” “Nee” zei F., “ga er maar mee bidden heb ik gezegd. Want je mag alleen bidden als je het foutloos kunt”*.

Soera Al Moelk (67) kan eveneens vrijdagavond voor overleden familieleden worden gereciteerd. Een aantal keren werd het reciteren van een gebedssoera (een van de kleine soera's achterin de Koran) benoemd als *“een cadeau(tje) voor de overledenen”*.

Verder kwam het beloningsaspect, in de zin van reciteren om “punten” of zegeningen te verdienen, bij de koranles van Marokkaanse vrouwen naar voren. Drie dames organiseren deze koranlessen als vrijwilligerswerk. Ze worden niet betaald, *“maar hopen dat Allah ze in de hemel beloont”*.

Een ander voorbeeld is de gebedsactie van enkele vrouwen tijdens de koranles. *“Enkele vrouwen gingen onder de les achter in het zaaltje apart bidden. Eerst was er één die een matje uitrolde, daarna volgden er nog twee. Toen deze drie dames klaar waren ging nog iemand bidden. “Waarom bidden ze niet met elkaar en waarom alleen deze vier?” vroeg ik mij af. De rest van de groep ging gewoon door met de les en maakte daarbij behoorlijk wat geluid. Gewoonlijk wordt er namelijk op een leesbeurt meestal met opmerkingen en grappen gereageerd. De vier vrouwen deden onderwijl onverstoord hun gebed. De leiding legde later uit waarom de vier vrouwen hun gebed deden. “Het is niet verplicht en kan tussen 10 en 12 uur plaatsvinden. Het gaat om extra zegeningen of punten”*. Verder waren er uitspraken als: *“Koran luisteren is hele goede daad”*. *“Reciteren tijdens leven geeft beloning bij dood”*. *“Een kind dat leest betekent geen hel voor ouders later”*. *“Iedere gelezen letter heeft waarde”*. *“Soera 114 reciteren tegen satan en duivelse mensen en voor persoonlijke gezondheid”*.

Voorbeelden van **meditatief lezen** zijn onder andere: *“Wat je zegt moet je voelen, lezen met gevoel. Zoals je zegt: “bismillahi-rrachmaani-rrachiem” (in de naam van God want Allah is God voor ons), je gaat niet “bismillâhi-rrachmâni-rrachiem” afraffelen, maar bismillâhi - in de naam, arrachmâni - de barmhartige; je voelt de barmhartige - arrachîmi, je voelt de woorden, je voelt het gewoon dat is de bedoeling”*.

En: *“Als ik Koran lees dan voel ik dat God echt tegen mij praat, want het boek is geopenbaard naar onze profeet, maar ik voel tevens dat bij het koranlezen het boek echt zelf naar mij praat”*.

Eigenlijk is vrijwel al het koranreciteren **geheugenlezen** te noemen. Bijna iedere moslim leert in zijn of haar kindertijd de kleine soera's of gebedssoera's uit het hoofd. Alle deelnemers kennen gemiddeld een vijftal soera's uit hun hoofd. De-

ze soera's worden bij het dagelijkse gebed gereciteerd.

Iedereen is bezig met memoriseren en reciteren, het laatste hetzij actief of passief. Voor de deelnemers is reciteren en herinneren een wezenlijk onderdeel van de Koran. Het luisteren naar reciteren is gebruikelijker dan zelf reciteren. Oor-

zaak hiervan is onder andere de beheersing van de Arabische taal en de beheersing van de reciteerkunst.

Met de term gebedssoera komen we bij de volgende leesmanier: **biddend lezen**. De deelnemers geven allemaal aan dat koranlezen voor hen met bidden te maken heeft. Voor hen is de Koran in de eerste plaats een gebedenboek. Reciterend of biddend lezen komt onder de deelnemers het meest voor. Met name de kleine soera's worden gebruikt als gebedssoera. Echter ook lange soera's kunnen dienen als gebed. De koranrecitatie van de gebedssoera is een vast onderdeel van het dagelijkse rituele gebed (de zogenaamde *salât*⁵).

Inhoudelijk kan een recitatie bij het gebed bestaan uit:

- Openingsformule:
 - *Isti`âdah*...: "Ik zoek mijn toevlucht bij God, weg van de macht van het kwaad"
 - *Bismillah*: "In de naam van God (de Barmhartige, de Erbarmer)"
- Voorgescreven gebedssoera (bijvoorbeeld soera 1 of 114)
- Slotformule: *Saddaqah*: "God heeft waarlijk gesproken"

⁵ *Salât* is het verplichte (vijfmaal daags) rituele gebed. De *salât* is een uitgebreid en complex gebedspraktijk met diverse gebedsdimensies.

Deze uitkomst – biddend lezen – is een belangrijk aspect bij het doordenken van de hermeneutiek van koranlezen. Het koranreciteren vindt immers plaats bij bepaalde gebruiken: gebedsrituelen, rituele wassing en heilige tijden voor lezen. Deze gebruiken zijn van invloed op het koranlezen en de leesbeleving.

Het **koranreciteergebed** vindt plaats bij allerlei lichaamssensaties. De lichaamsbewegingen bij de verschillende gebedshoudingen en de reciteerklanken doen een beroep op het zintuiglijke van de bidder. De buigingen en klanken doen iets met de bidder; de buigingen zetten de bidder in beweging en de klanken resoneren in zijn/haar lichaam. Het lichaam lijkt hierbij te functioneren als een soort klankkast. Een reciteerder laat, steeds opnieuw, klinken, de woorden die God heeft laten klinken. Doormiddel van de reciteeractiviteit geeft de bidder de woorden weer terug aan God. Een over en weer klinken van woorden - communicatie tussen God en mens. In dit proces functioneert de Koran als een soort “praatboek” tussen God en mens.

Tot slot het **studerend of begrijpend lezen**. Sommige deelnemers gebruiken de Koran niet alleen als gebedenboek. Zij lezen ook met aandacht voor de betekenis en exegese of met het oog op voorschriften voor de eigen levenspraxis. De leesmanier die gericht is op het vinden van tekstplaatsen voor de eigen levenspraktijk wordt **praktisch of functioneel lezen** genoemd.

Samenvatting

Samenvattend aangaande het onderzoek naar koranlezen kan gesteld worden: De Koran wordt eerder gereciteerd dan begrijpend gelezen. Het koranreciteren gebeurt in een bedding van rituelen (die verband hebben met de overgang en markering van de seculiere naar de sacrale wereld), in verschillende contexten (thuis, bedrijf, moskee, individueel, enz.) en op verschillende reciteermanieren. Het koranreciteren dient het doel van het verrichten van het gebed (de salât).

Het tweedimensionale betekenisperspectief

De ontdekte leesmanieren zijn met het oog op inhoudelijke tekstbetekenis in twee groepen te onderscheiden. Het criterium voor wel of geen prioriteit geven aan de inhoudelijke betekenis levert het volgende onderscheid op:

<i>inhoudelijke betekenis prioriteit</i> - tekstwoord centraal - eerder intellectuele intentie - nadruk op rationale betekenis	<i>inhoudelijke betekenis ondergeschikt</i> - tekstklank centraal - eerder emotionele intentie - nadruk op gevoelsbetekenis
koranlezen of begrijpend lezen meditatief lezen praktisch of functioneel lezen	koranreciteren of biddend lezen meditatief lezen snellezen geheugenlezen ceremonieel of liturgisch lezen beloninglezen magielezen prestatielezen

Figuur 1 *Onderscheid naar wel of geen prioriteit bij de inhoudelijke betekenis van een heilige tekst*

De linkerkant van bovenstaande tabel zal voor bijbellezers waarschijnlijk herkenning geven en daarmee de voorkeur hebben. De rechterkant van de tabel bevat een aantal vaak onbekende en daardoor moeilijker te begrijpen verschijningsvormen van heilige tekst lezen.

De godsdienstwetenschappelijke studie van Cantwell Smith (1993), de antropologische studies van Buitelaar (1993) en Mommersteeg (1998) en de studie naar reciteerpraktijken van Gade (2004) werpen een verhelderend licht op de leesmanieren uit de rechterkolom van figuur 1.

Sleutelwoord is hierbij klank. Klank, reciteren en memoriseren, zijn de aspecten die de hierboven genoemde literatuur aandraagt voor het verstaan van de “lezen-zonder-betekenis” praktijken. Hieronder worden deze aspecten in genoemde volgorde besproken.

Cantwell Smith verhaalt in zijn boek, *What is Scripture?*, van de hindoeïstische monnik. Deze monnik richt zich bij het reciteren van een heilige tekst alleen op

de klank. Voor hindoeïstische monniken is de woordbetekenis van de Veda irrelevant, die kan zelfs afleiden en verwarren. Bij de Veda's, de heilige boeken van het Hindoeïsme, ligt de (heilige) betekenis van de woorden in de klank.

Dit heeft te maken met de grote nadruk die wordt gegeven aan de transcendentale kwaliteit van klank. Een citaat (in vertaling) van Cantwell Smith geeft de nadruk op klank als volgt weer: “Klanken als oorspronkelijke elementen zijn uiteindelijk essentieel voor het universum. Klanken zijn essentieel en specifiek voor de relatie tussen het ultieme en de mens”. Kortom de hindoeïstische monnik benadert de heilige tekst vanuit een andere betekeniswaarde; hij of zij leest vanuit de belangrijkste waarde – (goddelijke) klank. In deze religieuze traditie gaat de voorkeur uit naar klankbetekenis boven woordbetekenis; woordbetekenis is zelfs onnodig. Deze voorkeur heeft te maken met het belang dat wordt gehecht aan de “spiritual power of words”.

Een ander voorbeeld van de spirituele kracht van woorden is de Boeddhistische praktijk bij het lezen van soetra's⁶. Het noemen van de titel van een soetra kan als vervanging voor de hele soetra dienen. Het uitspreken van alleen de titel kan al verheffend zijn. Cantwell Smith stelt: “De titel kan een adequate belichaming zijn van de spirituele waarheid die is geopenbaard in dat unieke boek”.

Het gaat bij de bovenstaande voorbeelden van hindoeïstisch en boeddhistisch reciteren niet om de eventuele gelijkenis met de islamitische reciteerpraktijk. De voorbeelden dienen als hulpmiddel bij het duiden van de reciteerpraktijk van de analfabete lezers.

Met de spirituele kracht van woorden belanden we op het terrein van de magie; in de praktijk onder andere het magie- en beloninglezen. Buitelaar (1993) en Mommersteeg (1998) verwijzen ook naar de ‘spirituele kracht van woorden’.

⁶ In het Boeddhisme wordt een heilige tekst en/of een toespraak van Boeddha soetra genoemd.

Baraka is de term in de islamitische traditie voor de magische kracht van koranwoorden.

Buitelaar schrijft over *baraka* in het boek “*De Koran, ontstaan, interpretatie en praktijk*” het volgende: “(...) Als het letterlijke woord van God heeft recitatie van de Koran een zeer belangrijke waarde vanwege de *baraka* of zegenende kracht ervan. Bepaalde teksten bevatten meer *baraka* dan andere. Vooral Soera 2

Al Baqara (De Koe) bevat meer *baraka* dan alle andere soera's uit de koran, zodat het reciteren ervan evenveel religieuze verdienste oplevert als het reciteren van de hele Koran. Vooral het troonvers (2: 255) bevat veel *baraka*. Omdat niet iedereen de koran kan lezen, zijn bovengenoemde teksten bij uitstek geschikt om in amuletten te verwerken die de drager moeten beschermen tegen onheil en tegenspoed. Het troonvers komt het meeste voor op de teksten van dit soort amuletten”.

Klank is vervolgens de basis voor reciteren en memoriseren. De Koran bestaat voornamelijk uit poëzie, dat wil zeggen, rijmklanken. Deze bestaansvorm helpt, zo stelt Cantwell Smith, om voorgedragen, gereciteerd,

gememoriseerd en geïnternaliseerd te worden. Poëzie helpt tevens bij het zich eigen maken van de transcendentale dimensie. Reciteren is verbonden met (rijm)klank en deze verbinding is de basis voor memoriseren. Het memoriseren en daarmee het internaliseren is een klassieke en oeroude onderwijsmethode. Deze onderwijsvorm heeft niet alleen het memoriseren als basis, ook het gemeenschappelijk leren is een fundament. Gade noemt dit, in haar studie naar reciteermethodieken, “gemeenschappen van leren”. Zij beschrijft het traject dat de koranlesdeelnemer ondergaat van individu als lerende, naar leren als deelnemen in de sociale wereld. Door het leren koranlezen ontstaan relaties die ontwikkelend zijn ten opzichte van het zelf, ten opzichte van anderen en ten opzichte van het

leerproces. Gade stelt verder dat het leren koranlezen op basis van emotionele strategieën plaatsvindt. De Koran bezit volgens haar aantrekkingskracht door middel van zijn syntax en structuur. Deze onderwijspraktijkwaarneming van

Gade correspondeert met de observatie van de geconstateerde “koranbuffer” van de Marokkaanse vrouwen.

Bij het verstaan van de (zogenaamd) betekenisloze leesmanieren als magie-, beloninglezen, enz. speelt de ‘klankversie’ als de belangrijkste ‘uitgavenversie’ van de Koran een grote rol.

Zoals wij speciale Bijbeledities kennen in de vorm van kinderbijbels, prentbijbels, studiebijbels, enz., zijn de moslims bekend met de vele koranuitgaven op het gebied van klank. Er bestaan talloze uitgaven van de Koran op cassettebandjes, LP’s en internetsites met beroemde reciteervertolkingen.

Het betekenisvol zijn van een heilige tekst lezen hoeft niet altijd in inhoud, in de zin van woordbetekenis, te liggen. Klankbetekenis is, in de zin van zegenende kracht, een belangrijke waarde bij het koranreciteren van de observanten en geïnterviewden. De zegenende kracht van recitatie is een eerste betekenislaag van klank. De tweede betekenislaag ligt op het terrein van het gevoel. Klanken veroorzaken een loskoppeling van het denken; het gevoel wordt aangesproken. De voortdurende herhaling bij de rituele leesvormen geven de lezer structuur en regelmaat. Hierdoor beleeft de lezer een gevoel van rust en houvast. Voor dit existentiële gevoel is het kennen van de woordbetekenis niet nodig, waarschijnlijk zelfs overbodig. Deze laatste constatering stuit op een derde betekenislaag van klank; de betekenisloosheid. Ik volg hier een aantal wetenschappers Gade (2004) en Cantwell Smith (1993)) die schrijven over de betekenisloosheid van een ritueel. Klank kan eveneens betekenisloos zijn. Klank is betekenisvol in de betekenisloosheid ervan.

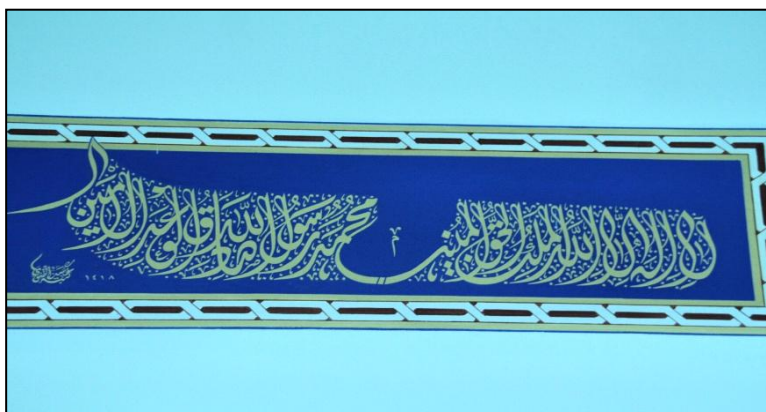
Terug naar het inhoudelijke betekenisonderscheid van figuur 1. Bij het toevoegen van klank aan de rechterkolom van de tabel krijgen de daar vermelde leesmanieren een andere betekeniswaarde toegekend. Naast tekstinhoud is tekstklank een tweede dimensie waarbij een heilige tekst betekenisvol blijkt. Deze beide dimensies, tekstinhoud en tekstklank, zijn aanleiding voor het verklarend model weergegeven in figuur 2: Het tweedimensionale perspectief van betekenisverlening via inhoud en/of klank.

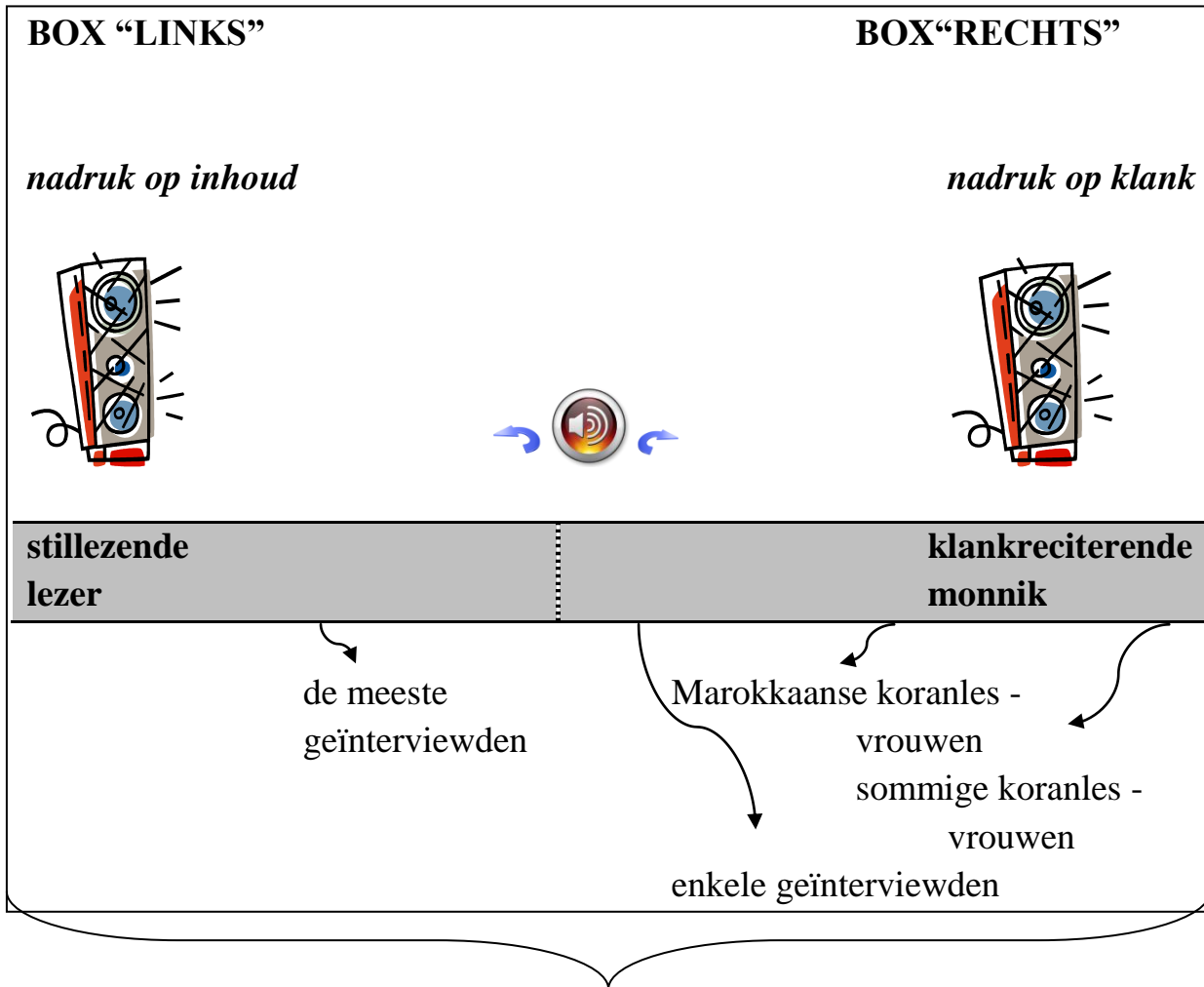
De contrasten van beide dimensies worden in hun uiterste vorm geïllustreerd door, aan de ene kant de op inhoud gerichte (westerse) ‘stillezer’ en, aan het andere uiteinde de puur op klank gerichte reciterende Hindoeïstische monnik.

Vervolgens worden de geluidsboxen van een stereo-installatie als illustratie gehanteerd voor het bewust worden van het verschil in nadruk leggen op inhoud of klank, bij de betekenisverlening door lezers of hoorders van een heilige tekst. Het voorbeeld van de geluidsboxen illustreert tevens de vrijwel *altijd aanwezige samenhang* tussen inhoud en klank.

Voorafgaand aan het model van figuur 2 enige uitleg. Met de knop ‘balans’ van een stereo-installatie is het volume per geluidsbox te regelen. Indien deze knop meer naar de linker box draait, dan is het volume van box ‘L’ sterker, echter het geluid van box ‘R’ klinkt nog altijd mee. Pas als de knop tot de uiterste kant van box ‘L’ is gedraaid, dan is het geluid van box ‘R’ gedoofd.

Ditzelfde geldt voor de nadruk op betekenisverlening aan een heilige tekst doormiddel van tekstinhoud of tekstklank. Bij het betekenisvol zijn van een heilige tekst “draait” de lezer of hoorder de balansknop naar zijn/haar voorkeur; inhoud dan wel klank. Welke kant de knop (nadruk) ook op draait, beide zaken klinken mee, weliswaar met meer of minder volume. Pas als de stillezer puur op informatie gericht leest, is box ‘R’ (klank) uitgeschakeld. En andersom, pas als de monnik volledig getraind en gefocust op klank reciteert, is box ‘L’ (inhoud) uitgeschakeld.

betekenisvol voor de hoorder of lezer: gedragen door klank en/of inhoud

Figuur 2 *Het tweedimensionale perspectief van betekenisverlening via inhoud en/of klank*

De integrale hermeneutische spiraal

Het tweedimensionale betekenis perspectief heeft gevolgen voor de hermeneutische cirkel. De cirkel is incompleet; een analfabete lezer is immers ook interpreterend met een heilige tekst bezig.

Eerst in het kort iets over de hermeneutische wetenschap. Hierbij is men op diverse manieren bezig met de relatie tussen de lezer en de tekst en het interpretatieproces wat hierbij plaatsvindt. Onder lezen wordt in de hermeneutiek begrip lezen verstaan en bij tekst staat de woordbetekenis centraal. De oorsprong

van de hermeneutische cirkel wordt toegeschreven aan Hans Georg Gadamer.

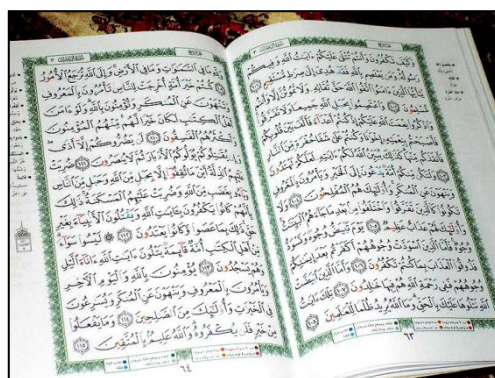
Volgens Gadamer is interpreteren gebonden aan de context van de interpreter. De tekst is eveneens contextueel; ontstaan uit de pen van de auteur in een bepaalde historische context.

Paul Ricoeur heeft de theorie en de hermeneutische cirkel van Gadamer verfijnd tot een hermeneutische boog. Hij beschrijft een voortdurend interpretatieproces tussen de lezer en de tekst.

Onderdelen van zijn hermeneutische boog zijn: de context van de tekst en de lezer, de toe-eigening, het aangesproken worden en het interpreteren door de lezer.

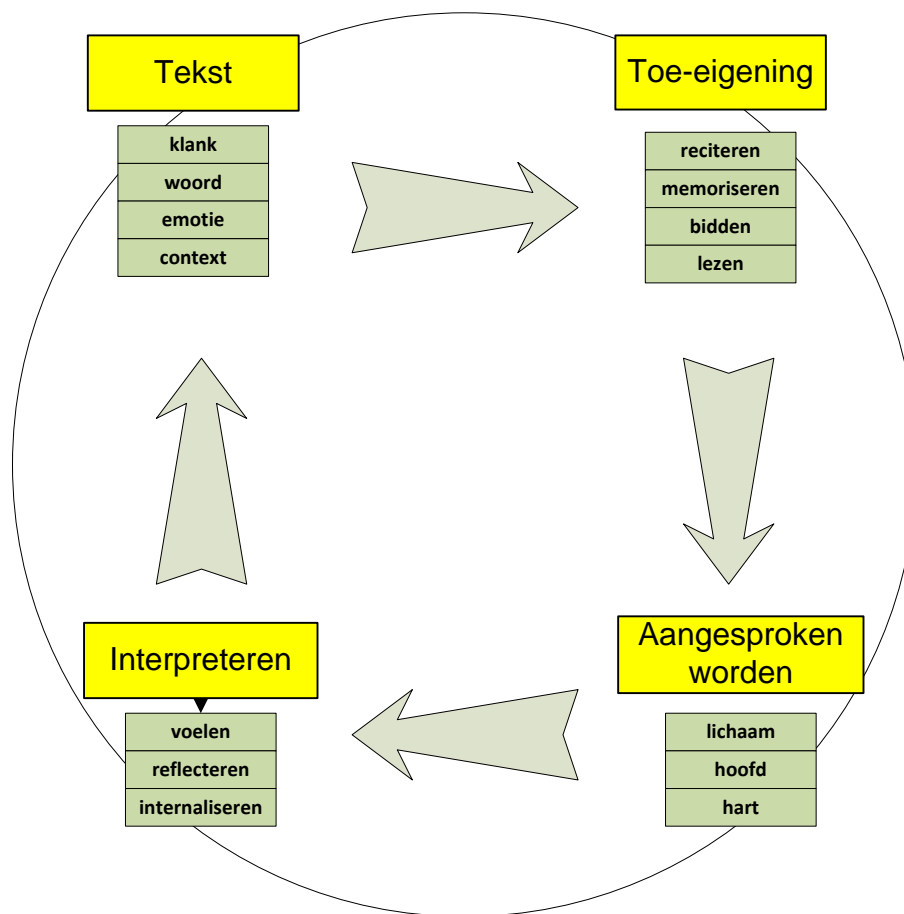
Zowel Gadamer als Ricoeur gaan uit van een eendimensionale tekstinterpretatie; via woordbetekenis. Het tweedimensionale betekenisperspectief laat zien dat een heilige tekst naast woordbetekenis ook klankbetekenis met zich meedraagt voor de lezer. Mijn voorstel is de hermeneutische boog van Ricoeur uit te breiden tot een integrale hermeneutische spiraal. Deze integrale spiraal gaat bij ‘tekst’ uit van zowel inhoud als klank.

De bevindingen van het veldonderzoek naar leesbeleving ondersteunen een uitbreiding van de boog. De leespraxis van de moslims bestaat immers uit veel meer dan alleen ‘stilzittend – begrijpend – lezen’. Bij de islamitische leespraxis is sprake van diverse leesmanieren, gebed, memoriseren en een lichamelijke beleving (gebedshoudingen).

In figuur 3 zijn de onderdelen van de hermeneutische boog van Ricoeur (tekst en lezer; toe-eigening, aangesproken worden en interpreteren) groot bovenaan aangegeven. De uitkomsten van het veldonderzoek ten aanzien van de leespraxis en het bidden zijn in de spiraal daaronder klein aangegeven. De spiraalbeweging gebeurt en herhaalt voortdurend: De heilige tekst resoneert qua klank en inhoud

op diverse bewustzijnsniveaus en niet alleen op het moment van het daadwerkelijk 'lezen' van een tekst.

Figuur 3 *De integrale hermeneutische spiraal*

De integrale hermeneutische spiraal is een nieuwe hermeneutische sleutel die van dienst kan zijn bij het theologisch debat in de hedendaagse multireligieuze maatschappij.

De integrale hermeneutische spiraal doet recht aan de leespraxis en de betekenisbeleving van de geïnterviewde en geobserveerde moslims. De spiraal integreert de aspecten: klank, inhoud en emotie als betekenisdragers, diverse leesmanieren en de 'totale' mens; verstand en lichaam, emotie en ratio.

Zodoende biedt de nieuwe integrale hermeneutische spiraal plaats aan fenomenen die eerder geen plek hadden in de hermeneutische boog of cirkel. Fenomenen als: analfabete lezers, beloningslezers, bidders, magielezers, enz.

De religieuze context in Nederland is pluriform en is daarmee “meervoudig schriftelijk” te noemen (een term van feministisch theologe Kwok Pui Lan). Gelovige en seculiere burgers leven in een context met meerdere Heilige Schriften naast elkaar. De integrale hermeneutische spiraal past bij die meervoudig schriftelijke context van de huidige tijd.

Amersfoort, februari 2011, Sytske Hofstee

Literatuur

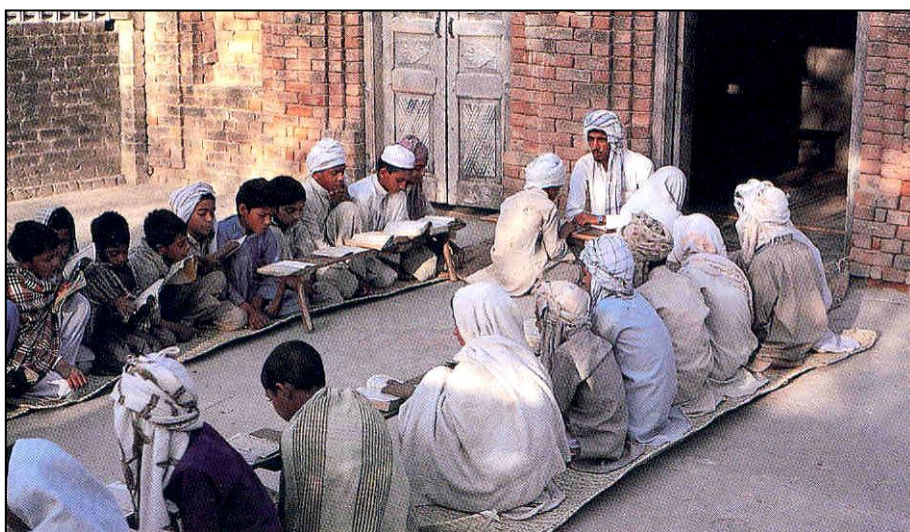
BUITELAAR, M., *Ramadan, Vasten en feesten in Marokko, Hoe vrouwen ramadan vieren*, Amsterdam, 1993

CANTWELL SMITH, W., *What is scripture? A Comparative Approach*, London, 1993

GADE, A.M., *PERFECTION Makes Practice, Learning, Emotion, and the Recited Qur'an in Indonesia*, Honolulu, 2004

HOFSTEE, S., *Lezen ≠ Lezen, Boek ≠ Boek, Een exploratief onderzoek naar de leesbeleving van Rotterdamse moslims bij het koranlezen*, Kampen 2010

MOMMERSTEEG, G., *In de stad van de marabouts*, Amsterdam 1998

Koranschool
Pakistan

De kunst van het reciteren

P. Reesink

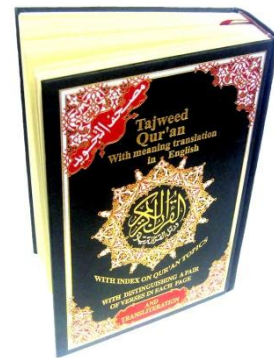
“Wanneer mensen zich verzamelen in een van de huizen van God om de Koran te reciteren en aan elkaar te onderwijzen, daalt troost op hen neer; genade bedekt hen en engelen spreiden hun vleugels over hen uit”. (hadieth uit Mishkat ul masâbih)

Iedereen weet hoeveel emoties religieuze liederen kunnen losmaken, meestal niet alleen vanwege de woorden maar om allerlei redenen: herinneringen, schoonheid van melodie, indrukwekkende omstandigheden enz. Voor de joden is zo'n moment het luisteren naar *kol nidree* op de vooravond van Yom Kippoer. Moslims kunnen tot tranen toe bewogen worden door de recitatie van de Koran. En elke moslim weet wie in zijn/haar gemeenschap het mooist kan reciteren. Voor katholieken kan het In Paradisum zijn, het Gregoriaanse gezang bij het uitdragen van de kist tijdens een uitvaartdienst. Voor protestanten zou dat 'De Heer is mijn herder' kunnen zijn. Wat joden en moslims echter gemeenschappelijk hebben is het zingend reciteren van Tora en Bijbel volgens bepaalde regels.

Onderstaande korte uitleg gaat over de kunst en kunde van deze speciale vaardigheid bij moslims. Twee woorden zijn daarbij centraal: *tartîl* en *tajwîd*.

Tartîl (Arabisch: ترتيل), recitatie, wordt zowel gebruikt voor het zingen van de psalmen bij christenen als voor het psalmodiëren van de Koran bij moslims. Bij de Koran gaat het over het melodieuze en zonder haast reciteren in de juiste volgorde. In koran K. 73, 4: (volgens Leemhuis) 'Draag de Koran achtereenvolgens voor'. Letterlijk staat er: 'Lees de Koran volgens tartîl'. Yusuf Ali vertaalt “recite the Qur'an in slow, measured rhythmic tones.”

Blachère vertaalt: 'psalmodieer', dat wil zeggen op een langzame, ritmische manier. Het is volgens de traditie de manier van reciteren zoals de engel Gabriël die aan Mohammed leerde. Woorden en zinnen moeten gebonden (*wasl*) of gescheiden (*fasl*) worden. Volgens Ibn Kathîr betekent het aangehaald koranvers

dat men ‘de Koran langzaam moet reciteren met duidelijke uitspraak van de letters want dit helpt om de betekenis van de Koran beter te begrijpen en er beter over te mediteren.’ De vierde kalief Ali Ibn Abu Talib zei dat *tartîl* betekent dat de woorden moeten worden uitgesproken volgens de articulatiepunten (*makhârij*). Deze manier van langzaam en duidelijk reciteren met begrip van wat men leest is heel belangrijk. Als men de Koran afraffelt, wordt hij onbegrijpelijk en kan de luisteraar zich gaan vervelen. Maar te langzaam reciteren is ook uit den boze. Dus de gulden middenweg is de juiste.

Tajwid

Tajwid geeft de technische, vaak taalkundige, regels weer die nodig zijn voor een correcte recitatie van de Koran. In de diverse mushafs (uitgaven van korandelen met aanwijzingen voor de juiste recitatie) worden de letters die er toe doen, vaak in het rood weergegeven. Letterlijk betekent *tajwîd* ‘verbeteren’. De profeet zou gezegd hebben : “Versier de Koran met uw stemmen”. Er zijn meerdere stijlen, vertegenwoordigd door verschillende scholen. Een van de meest vooraanstaande is die van Imam `Asim, doorgegeven door Imam Hafs. Iemand die de Qur’ân (oplezing) volgens de *tajwîd* reciteert, is een *qâri*’ (oplezer). Hij hoeft geen *hâfiz* te zijn: iemand die de Koran van buiten heeft geleerd.

Regels

Bij de regels kan men onderscheid maken tussen algemene richtlijnen voor geestelijke en lichamelijke gesteldheid en taalkundige regels.

Algemene richtlijnen:

Men moet begrijpen dat de Koran niet het woord van een mens is.

De lezer moet elke andere gedachte opzij zetten.

Men moet de betekenis begrijpen.

Men moet bescheiden en nederig zijn.

Men moet voelen dat elke boodschap in de Koran persoonlijk moet worden opgevat.

Men moet weten hoe de letters van het Arabische alfabet worden uitgesproken.

Men moet erop letten dat lichaam, kleren en plaats van recitatie schoon zijn.

Men moet zich richten naar Mekka (volgens de qiblah)

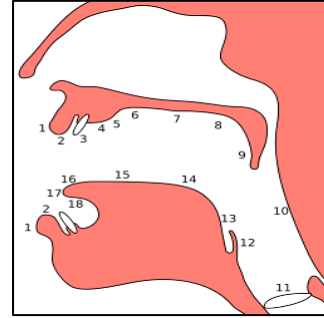
Als het koranvers gaat over vermaning of hulp zoeken bij God, moet men pauzeren.

Bij een vers over barmhartigheid moet men God om barmhartigheid vragen.

De uitspraak van het klassieke Arabisch mag niet beïnvloed worden door dialecten of andere taalkundige invloeden.

Taalkundige regels

De studie van de articulatiepunten (makhârij al hurûf) beschrijft hoe de letters (klinkers en medeklinkers) gevormd worden in of met keel, tong, lippen en neus. Verlenging of verdubbeling van klanken hoort hier ook bij.

Daarna volgen meer technische beschrijvingen hoe medeklinkers in verbinding met een volgend woord moeten worden uitgesproken of gezongen. Of hoelang lange klinkers moeten worden aangehouden. En wanneer de *l* van het Arabische lidwoord *al* wel of niet wordt geassimileerd met de beginletter van het woord erna.

Speciale aandacht krijgen de zgn. gefaryngaliseerde medeklinkers, die afwezig zijn in niet-semitische talen en een andere kleur geven aan de klinkers in het

woord: . In een woord als Abu Talib wordt de *t* (ط Ṭah) niet als een Nederlandse *t* uitgesproken maar als een dikke *t* met de achterkant van de tong tegen de farynx. Tegelijk worden de ‘a’ en ‘i’ van *Talib* donkerder en zwaarder uitgesproken.

Abdul Bâsit Abdul-Samad

De *tajwîd* veronderstelt dus veel theoretische en praktische taalkunde, hetgeen voor niet-Arabische sprekers moeilijkheden kan veroorzaken. Daarom wordt aangeraden om in de leer te gaan bij een goede reciteerder of naar bandjes te luisteren.

Muhammad Siddîq
al Minshâwi

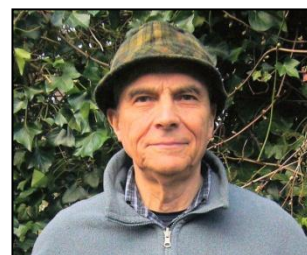
De praktijk van Koran lezen

Hoe christenen in Amersfoort Koran lezen

J.R. Nienhuis

In de periode 1996-2003 werden er in de binnenstad van Amersfoort elk seizoen tenminste drie koranleesavonden gehouden. Dat ging aldus in zijn werk.

In die periode werkten de binnenstadspastores van Amersfoort samen in hun toerustingsprogramma (R.K., Oud-Kath., Luthers, Leger des Heils, Geref., Herv.,

Doopsgez en Rem.). Zo werd besloten tot een serie avonden Koran lezen voor geïnteresseerde gemeenteleden. Het gelukkige toeval wilde dat drs. Harry Mintjes weliswaar in Kampen (toen nog Kampen!) doceerde (islam), maar in Amersfoort woonde. Zo ontstond gedurende die jaren een vruchtbare samenwerking tussen de binnenstad van Amersfoort en drs.Harry Mintjes.

Het waren geen algemene avonden óver de islam of óver de Koran. Het ging om samen lezen ván de Koran. De eerste opkomst van veertig deelnemers stabiliseerde zich de latere jaren tot een groep van tien á twintig geïnteresseerden. Want – dat moet worden toegegeven- je moet wel meer dan gemiddeld geïnteresseerd zijn dat je drie avonden vrijmaakt om stug door te lezen aan Koran-teksten. Voor de meesten van ons toch ongebruikelijk leesmateriaal.

Drs. Mintjes leverde op papier de teksten (vertaling Leemhuis) en bepaalde de onderwerpen. Wie zelf een koraneditie thuis had, nam die mee. De thema's gedurende die jaren waren de volgende: De kortste soera's, Marjam/Maria, Jozef/Joesoef (soera 12), Abraham/Ibrahiem, Sala-mo/Suleiman, Djihaad/ijveren (dat was het onderwerp voor het jaar 2000, dus nog vóór “nine-eleven” 2001), Ismaël/Isma'iel, Profeten en profetie, en in 2003: Adam en Iblies. De betreffen-

de soeragedeelten werden gelezen en drs.Mintjes gaf daar commentaar bij. Uiteraard in voortdurende wisselwerking met de groep.

Over de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), moslims en de interrelieuze dialoog.

Wie de website van de PKN (pkn.nl) bezoekt, neme de volgende route:
themasites - ontmoeting met moslims - Bijbel en Koran- Koran lezen.

U zult daar zien dat het materiaal dat Harry Mintjes indertijd voor de Amersfoortse Koran-leeskring gebruikte, nu uitgebreid is en toegeschreven naar gebruik in gemeenten. De aangeleverde teksten van Mintjes worden door een meedenkroep van predikanten gelezen. Zij staan immers in de praktijk van het gemeentewerk en hebben er oog voor wat wel en niet “landt”. Na deze fase wordt de uiteindelijke tekst vastgesteld en op de website gezet. Er zijn inleidende hoofdstukken bij, woordverklaringen, methodische opmerkingen. Het probleem

Koran lezen in het kader van Vorming en Toerusting Bergkerk/Fonteinkerk in Amersfoort.

is natuurlijk dat de gemiddelde pastor nu eenmaal geen uitgebreide islam- en korankennis paraat heeft. Dit materiaal is dus met name bedoeld voor geïnteresseerde pastores, die een kring willen opzetten voor eigen gemeenteleden, maar zoeken naar ondersteuning. Op de website vindt U op dit moment het materiaal over “Adam en Iblies” en “Salomo en de machtige troon”.

Er wordt steeds op de website gezegd dat dit “materiaal in ontwikkeling” is. Reacties van gebruikers worden op prijs gesteld, zodat iedereen daar zijn voordeel mee kan doen.

Het is duidelijk dat het voorgaande ging over “vorming en toerusting” van de eigen gemeenteleden. Wees echter niet verbaasd dat op de avonden soms ook belangstellende moslims aanwezig zijn. Dat gebeurde indertijd in Amersfoort een enkele keer. We gaven breed bekendheid aan de avonden.

Om dit soort ontmoeting van moslims en christenen rondom de “Schriften” structureel te ondersteunen heeft de PKN ook een andere serie studies ontworpen; ditmaal geschreven door enerzijds een moslim en anderzijds een christen. Het gaat dan om avonden voor moslims en christenen te samen, die samen Bijbel en Koran lezen. Hierover gaat het volgende.

Moslims en christenen lezen Koran en Bijbel

De laatste jaren ontwikkelt de afdeling “Ontmoeting met moslims” van de Prot. Kerk Ned. weer nieuw materiaal voor cursussen “intertekstueel Bijbel en Koran lezen”. Intertekstueel betekent in dit geval simpelweg dat moslims en christenen in hun ontmoeting allebei hun Boek meenemen. Naar aanleiding van de verschillende thema’s wordt dan gezocht naar wat het eigen Boek daarover zegt. Omdat het vooral gaat om de intermenselijke ontmoetingen, wordt bij dit “intermenselijke” vervolgens ook het “intertekstuele” ontdekt. Bijbel en Koran behandelen beiden de grote vragen van het leven. Met soms verrassende overeenkomsten en soms verschillende invalshoeken. Kom en zie.

Op de website van de PKN vinden we het volgende. Klik aan pkn.nl, ga naar Thematische sites en ga verder naar Ontmoeting met moslims. Onder de rubriek Bijbel en Koran vindt u onder andere de Cursus Intertekstueel Bijbel en Koranlezen. Sommig materiaal is direct op de website te bereiken. Zoals de afleveringen “Wie is God voor mij?” en die over “Naastenliefde”.

Vooraf wordt nog eens het volgende onderstreept: “Steeds is de doelstelling van de cursus om moslims en christenen met elkaar in gesprek te brengen over de behandelde onderwerpen in het licht van Bijbel en Koran. Behalve de teksten zijn vooral ook de onderlinge ontmoetingen van belang.”

Laten we als voorbeeld eens nader de aflevering over “Naastenliefde” bekijken. De teksten zijn aangeleverd door een christelijke en een moslim theoloog. In een

groep van meedenkers worden de aangeleverde teksten besproken. De meedenkers zijn vaak predikanten, die ervaring hebben in hun werk met de ontmoeting moslims-christenen. Deze bijeenkomsten, die meestal, maar niet altijd gehouden worden in het landelijk dienstencentrum van de PKN aan de Haydnlaan in Utrecht staan onder leiding van ds. Jan Post - Hospers en Ds. Wim van Dommen. Deze beide collega's zijn de mentoren van en de motoren achter deze activiteiten. Na bijstelling van de teksten komen ze op de website. Er bestaan plannen om dit materiaal t.z.t. ook in enigerlei vorm (op papier) uit te geven.

Bij de aflevering "Naastenliefde" zien we dan het volgende. Als inleiding wordt gewezen op de Open Brief van de 138 moslim-geleerden (A Common Word) van oktober 2007. Deze open brief is immers gebaseerd op de twee kernbegrippen van Bijbel en Koran: liefde tot God en liefde tot de naaste.

In deel één van de aflevering "Naastenliefde" wijst de christelijke theoloog op de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan (Lucas 10) en op "het hooglied van de liefde" van de apostel Paulus in 1 Corinthiërs 13.

De moslim zijde benadrukt hoezeer Mohammed zelf een wees is geweest. Spreekt soera Het Morgenlicht (soera 93) hier niet van? Omdat Mohammed dit zelf heeft meegemaakt en gemerkt heeft hoezeer hij in die weerloze situatie liefde heeft ondervonden, luidt de conclusie van die soera dan ook: "de wees dus, overweldig hem niet en de smekende, stoot hem niet af." Immers: wat gij wilt dat u geschiedt, doet dat ook aan anderen.

In de islamtraditie is ook de "gouden regel" van groot belang. Dit is dezelfde regel die Karin Armstrong hanteert voor haar campagne voor *compassion*. (In positieve of negatieve formulering: wat gij wilt dat u geschiedt, doet dat ook aan anderen, of: wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook aan anderen niet.).

In de Pelgrimvaderskerk (Rotterdam-Delfshaven) is reeds langer praktijkervaring opgedaan met dit "intertekstuele" lezen van Bijbel en Koran. Moslim en christen jongeren kwamen daar samen om te luisteren naar een uiteenzetting door een christen en een moslim over een Bijbelse figuur die zowel in Koran als Bijbel te vinden is. Daarna ging men uiteen in kleine groepen waar evenveel

christenen als moslims aanwezig waren. Aan de hand van enkele vragen werden persoonlijke ervaringen uitgewisseld. Dankzij een goede leiding en praktische spelregels waren de gesprekken geen discussie of een welles-nietes-debatten maar een echte uitwisseling van persoonlijke belevenissen.

Boeken

Anton Wessels, *Thora, Evangelie en Koran*, 3 boeken, twee steden, 1 verhaal, Kok, Kampen, 2010, 363 pagina's + 16 pagina's foto's, € 27,50

Tussen 1974 en 1977 publiceerde de Joodse geleerde André Chouraqui een Franse vertaling van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament. Daaraan voegde hij, dezelfde vertaalprincipes volgend, in 1990 een vertaling van de Koran toe. De Parijse uitgeefster Diane de Selliers gaat deze drie teksten binnenkort samen publiceren onder de titel *La Trilogie de l'Alliance: La Bible, le Nouveau Testament, le Coran*. Chouraqui verbindt deze boeken met elkaar omdat hij ze alle drie ziet staan in het perspectief van het verbond waarin de "tien geboden" een centrale rol spelen.

Anton Wessels heeft een andere sleutel gevonden om toegang te krijgen tot het gemeenschappelijk getuigenis van deze drie boeken, namelijk het thema van de Twee Steden, de Stad van God en de Aardse Stad. Sinds Augustinus dit thema rond het jaar 425 gebruikte in zijn beroemde apologie van het christendom "Over de Stad van God", heeft het een belangrijke rol gespeeld in het christelijk denken in West-Europa. Nu blijkt het ook geschikt te zijn om een samenhang tussen de Bijbel en de Koran aan het licht te brengen. Het gaat Wessels hierbij niet om een abstracte theorie. Hij probeert te ontdekken wat Bijbel en Koran samen ons te zeggen hebben over onze hedendaagse "steden".

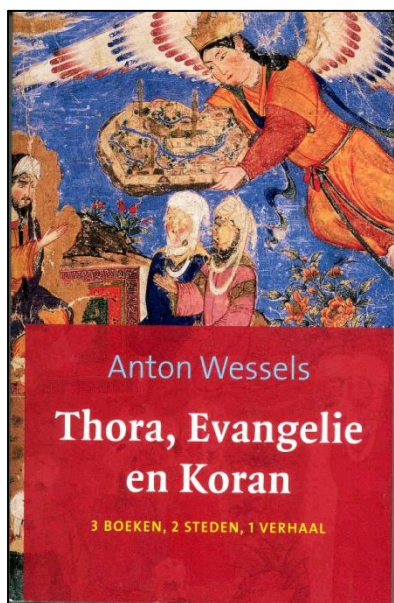
De Twee Steden kunnen worden beschreven met de symbolische namen Jeruzalem, de stad van God, de stad van het heil, en Babel, de aardse stad, de stad van het kwade. Menselijke steden, staten, beschavingen kunnen zich identificeren met "Jeruzalem" terwijl ze hun tegenstanders als "Babel" beschouwen. Echter, elk "Jeruzalem" kan de trekken van "Babel" krijgen en dat is voortdurend ge-

beurd in de loop van de geschiedenis. De Profeten, van Noach tot Mohammed, brengen een kritische, met name maatschappij-kritische boodschap van Godswege over aan de tot "Babel" verwordende "Jeruzalems" van deze wereld.

In elf hoofdstukken werkt de schrijver het thema van de twee steden uit. De eerste twee hoofdstukken vormen een soort inleiding. Allereerst zien we hoe het thema aan de orde komt in de klassieke oudheid. Zo ziet de Griekse historicus Herodotus Athene als de grote voorvechter van de Griekse vrijheid tegen het oosters despotisme van de Perzen. In deze wereld speelt profetische kritiek op machthebbers niet direct een rol. Echter, de Griekse ethiek kent wel de waarschuwing tegen hybris, het overmoedig vertrouwen op eigen kracht, het overschrijden van aan mensen gestelde grenzen. Wessels wijst op een zekere verwantschap tussen deze waarschuwing en de kritisch-profetische boodschap van de drie Boeken. In hoofdstuk 2 geeft de auteur een bevestigend antwoord op de vraag "Is Mohammed ook onder de Profeten?".

In hoofdstuk 3 komen verhalen en andere passages aan de orde die mensen voor de keuze stellen: stedehouders van God op aarde te zijn of koningen die zich onafhankelijk van God wanen. Het gaat hier onder meer om teksten over de schepping, de val van Satan en de confrontatie van profeten met onrechtvaardige heersers als Nimrod, de Farao, Herodes, Pilatus en de kwaadaardige leiders van Mekka uit de tijd van Mohammed. Hoofdstuk 4 brengt verhalen samen over de Uittocht waaruit blijkt dat Abraham, Mozes, Jezus en Mohammed allen op weg moeten gaan naar het land dat God hen wijst, de beloofde aarde, de beloofde stad, het Nieuwe Jeruzalem, de Stad van Licht (Medina), de stad van de toekomst. Het sluit af met de vraag of joden, christenen en moslims niet samen de exodus, de hidjra kunnen vieren en samen als emigranten op weg kunnen gaan naar waar recht is en vrede, en brood genoeg voor allen. Hoofdstuk 5 bespreekt een aantal verhalen over wat er volgens de drie boeken terecht is gekomen van dit ideaal, als het volk gaat wonen in het beloofde land, de beloofde stad, de beloofde aarde. Hoofdstuk 6 laat zien wat de verhalen over Koning Salomo en de Koningin van Scheba (Bilqîs) zeggen over het goede dan wel het onrechtvaar-

dige koningschap. Hoofdstuk 7 beantwoordt de vraag wat het éne verhaal van de drie Boeken is aangaande geweld en oorlog (heilige oorlog en djihâd). Het is het verhaal van het breken met het onrecht, het wegtrekken uit die situatie van onrecht en het op weg gaan naar het beloofde land, waar recht en gerechtigheid zal worden gedaan, waar de Tora, de Sjarie'a zal worden nageleefd: dat wil zeggen recht doen en liefhebben. Het samenvattende trefwoord van de drie boeken is: verzoening en geweldloosheid. Hierbij is te denken aan Tolstoi, Gandhi en Martin Luther King. Hoofdstuk 8 biedt een interpretatie van teksten over Sodom met als conclusie: We zijn geroepen om te bidden en te werken opdat het verkrachten van recht en liefde uit onze steden verdwijnt. Hoofdstuk 9 gaat over figuren uit de eindtijd die de Stad van God bedreigen. Wessels actualiseert deze passages door te stellen dat Moloch en Mammon, de macht en het geld, de Gog en Magog van onze tijd zijn.

Beginnend met het scheppingsverhaal en eindigend met teksten over de Laatste Dagen heeft de schrijver in zeven hoofdstukken (3-9) de boodschap van de drie boeken laten opklinken. Hij sluit zijn boek af met twee hoofdstukken over het thema overwinning. In het eerste bespreekt hij een aantal overwinningen die christenen en moslims in de loop van de geschiedenis behaald hebben. De christelijke keizer Constantijn versloeg zijn heidense tegenstanders en stichtte de glorieuze stad Constantinopel. Keizer Heraclius versloeg de Perzen en bracht rond 630 het "ware kruis" in triomf terug naar Jeruzalem. Moslims behaalden overwinningen op christenen en veroverden zo Jeruzalem en Constantinopel. In het laatste hoofdstuk, onder de titel "Aan wie behoort de overwinning", stelt de auteur dat het niet gaat om de overwinning van een geografisch aanwijsbaar Jeruzalem op een even aanwijsbaar Babel. Zo'n Jeruzalem kan volgens de profeet Zefanja zomaar de trekken krijgen van het verderfelijke Babel, Nineve. Ballingen uit Jeruzalem worden daarentegen door de profeet Jeremia opgeroepen om de vrede te zoeken voor de stad Ba-

bel en voor haar te bidden. De overwinning komt niet toe aan de een of andere partij, aan joden, christenen of moslims, maar aan God alleen. Zo legt Wessels de belangrijke Soera *De Hulp* (soera 110) uit, die als volgt begint: "Wanneer Gods hulp komt en het succes".

Het verhaal van de twee steden loopt uit op het visioen van één stad, het Nieuwe Jeruzalem, waar alle volkeren thuishoren. Merkwaardig genoeg vertoont dit Nieuwe Jeruzalem de trekken van Babel, zoals te zien is op de foto op de omslag van Wessels boek. Dit Nieuwe Jeruzalem is nog nergens maar wel overal te verwachten, onder meer in Mokum, Amsterdam. Eens riep Vondel daar in de *Gijsbrecht* de tegenstelling op tussen de barbaarse ondergang van aardse grootheid en eeuwige waarden als nederigheid en vertrouwelijke overgave aan God, "islam" in de diepste betekenis van het woord. Want "wie in ootmoet wordt herboren is van het hemelse geslacht".

Men zou dit boek kunnen zien als het werk van een Dienaar van Gods Woord die een serie preken publiceert over een klassiek Augustiniaans thema, de Twee Steden. Predicaties die bestaan uit een uitgebreide uitleg uitlopend op een verkondiging. In de Christelijke Kerk is het gebruikelijk om zo'n serie te baseren op twee boeken, meestal aangeduid met de naam Oude en Nieuwe Testament. Nieuw is dat de basis hier gevormd wordt door drie Boeken, die trouwens met namen gangbaar onder moslims beschreven worden: Tora, Evangelie en Koran. Het thema is gekozen met het oog op hedendaagse polariseringverschijnselen in de relaties tussen de drie religieuze en/of culturele gemeenschappen die zich met één of meer van deze Boeken verbonden weten.

Een preek of een serie van preken kan nooit de volledige rijkdom weergeven van het Boek of de Boeken die eraan ten grondslag liggen. Dat is vanzelfsprekend ook met dit boek van Anton Wessels het geval. Men kan vraagtekens zetten bij de exegese van deze of gene passage, men kan ook stellen dat in een bepaald Boek andere thema's meer centraal zijn. Evenwel, dit doet mijns inziens niets af aan de relevantie van de boodschap die de schrijver doorgeeft aan ons, zijn tijdgenoten, joden, christenen, moslims en anderen. In het Evangelie van Mattheüs (13:52) zegt Jezus "Iedere schriftgeleerde die leerling van het Konink-

rijk der Hemelen is geworden lijkt op een heer des huizes die uit zijn voorraadkamer nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt". Wessels heeft, denk ik, getracht zo'n schriftgeleerde te zijn. In zijn voorraadkamer vond hij drie Boeken, de Thora, het Evangelie en de Koran.

Het is een teken van hoop dat deze "Drie Boeken benadering" zich vandaag in joodse, christelijke en moslim kringen manifesteert. Wij noemden al de "Trilogie van het Verbond", de Franse vertaling van de Drie Boeken door de Joodse geleerde André Chouraqui. Ook de open brief "Een gemeenschappelijk Woord", in 2007 gepubliceerd door 138 Moslim geleerden is gebaseerd op de Drie Boeken. Dit is een teken van hoop en ook een appèl om op deze weg verder te gaan.
- Hans Haafkens

Verklaring r.k. kerk Nostra Aetate

Hans Vöcking (Hg.) *Nostra Aetate und die Muslime*, Eine Dokumentation
Freiburg, Herder Verlag 2010 177 blz € 12.95

Op 28 oktober 2010 was het 45 jaar geleden dat het Tweede Vaticaans Concilie van de Rooms-Katholieke Kerk de verklaring *Nostra Aetate* (*in onze tijd*, voor de tekst zie hieronder) met bijna algemene stemmen aannam, met bekrachtiging van de toenmalige paus Paulus VI. De volledige titel luidt in vertaling: Verklaring over de verhouding van de Kerk tegenover de niet-christelijke religies. Het gaat om een declaratio/verklaring niet om een constitutio, een document met meer kerkelijk gezag. Ter gelegenheid van dit 15e lustrum gaf uitgeverij Herder het besproken boek uit als nummer 8 in de Schriftenreihe van de Georges Anawati Stiftung. Deze stichting werd genoemd naar de Egyptische dominicaan, scheikundige en islamgeleerde, met als specialisme christelijke en islamitische filosofie, maar vooral dialoogpionier Georges Anawati (1905-1994). Hoewel het in de verklaring *Nostra Aetate* ook over hindoeïsme, boeddhisme en jodendom gaat, wordt in het door Witte Pater Vöcking geredigeerde boek vooral ingegaan op paragraaf 3, de passage over moslims en hun godsdienst. In de officiële Latijnse tekst telt deze passage over moslims slechts 11 regels met in totaal 89 woorden. Maar na 45 jaar blijkt dat deze passage een van de meest geciteerde en waarschijnlijk een van de invloedrijkste concilieteksten

is geworden. De redactie van de tekst die *Nostra Aetate* zou worden, stond aanvankelijk niet eens op de agenda van het concilie. Op verzoek van Amerikaanse joodse instanties wilden de leiding van het concilie zich beperken tot een tekst over het jodendom als aanhangsel bij de constitutie over de christelijke oecumene, die werd voorbereid door het secretariaat voor christelijke eenheid. Deze afdeling werd geleid door kardinaal Bea en toen nog de Nederlandse bisschop Johannes Willebrands. Willebrands schreef er over in zijn in 2009 gepubliceerde conciliedagboeken. Maar bisschoppen uit het Midden-Oosten protesteerden tegen deze uitzonderingspositie voor de joden. Met in hun midden de nieuwe staat Israël, vreesden zij moeilijkheden met moslims. Gelijksoortige geluiden kwamen uit India en het verre Oosten. Zo ontstond geleidelijk een zelfstandige en onafhankelijke verklaring. Maurice Borrmans beschrijft in dit boek de wordingsgeschiedenis met de hem eigen zorgvuldige aandacht voor details en bronnen. Zo herinnert hij aan de grote rol die werd gespeeld door leerlingen van de Franse katholieke geleerde Louis Massignon (1883-1963).

Het was de eerste keer in de kerkgeschiedenis dat een grote wereldkerk als de Rooms-Katholieke met een verklaring kwam over niet-christelijke religies. Deze verklaring zou invloed hebben op standpuntbepalingen, hoewel niet altijd expliciet, van andere kerken. Heinz Klautke toont dit aan voor de Evangelische Kirche in Duitsland. Voor Nederland geldt dit mijns inziens ook. De vroegere directeur van de Raad voor Interreligieuze Dialoog in Rome, thans nuntius in Cairo, Michael Fitzgerald geeft een heel boeiend overzicht van de invloed van *Nostra Aetate* in de hele wereld. Giovanni Rizzi maakte een analyse van de tekst, uitgaande van het Latijnse origineel. Hij legt verbanden met andere concilieteksten als *Lumen Gentium* en *De libertate religiosa*. Rizzi evalueert verzamelm begrippen voor jodendom, christendom en islam als Abrahamitisch, profetisch, monotheïstisch, boekreligies, openbaringsgodsdiensten en wijst ze allemaal als ongeschikt af. Vöcking heeft ook een korte oudere tekst van Georges Anawati zelf opgenomen. Anawati maakte het concilie mee als waarnemer. Hij wijst op het geheel nieuwe geluid van de tekst en het nut er van als uitgangspunt voor dialoog. Maar als korte beschrijving van de islam schiet *Nostra Aetate* volgens Anawati tekort, vooral omdat de naam van de Profeet Mohammed niet

wordt genoemd. Hassen Garouachi las *Nostra Aetate* als moslim en stelt vast dat positieve moslimreacties tot nu toe uitbleven. Hij voorspelt, schrijvend in 2006, dat er spoedig een antwoord van moslim zijde zal verschijnen. Hij had blijkbaar voorkennis van de intussen gepubliceerde tekst van 138 moslimgeleerden: *Een Gemeenschappelijk Woord* (zie de vertaling in *Begrip Moslims Christenen* 2007, Jaargang 33, nr 4 en 5).

De bijdragen van Borrmans, Fitzgerald, Garouachi en Rizzi werden uit het Frans, Engels en Italiaans vertaald . Ze verschenen eerder in *Nostra Aetate Forty Years After* , *Islamochristiana* 32, 2006 , PISAI (Pauselijk Instituut voor de Studie van Arabisch en de Islam) te Rome. De bijdragen van Hans Vöcking en Heinz Klautke zijn geheel nieuw. In Nederland verdient hernieuwde aandacht voor *Nostra Aetate* vooral aanbeveling in die kerkelijke en politieke kringen waar men blijkbaar is vergeten dat de Kerk sedert 1965 met waardering en respect ziet naar moslims. Wat mij betreft heeft de R.K. Kerk op 28 oktober 1965 ook gesproken voor de protestanten. - Jan Slomp

Tekst *Nostra Aetate*

Verklaring *Nostra Aetate* over de houding van de Kerk ten opzichte van de niet-christelijke godsdiensten. Constituties en Decreten van het tweede Vaticaanse Oecumenisch Concilie Vertaling : mgr. K.Pessers o.f.m. en mgr dr R. Staverman o.f.m. Hieronder volgt alleen de tekst van paragraaf 3. Over de islamitische godsdienst.

“De Kerk ziet ook met waardering naar de moslims, die de ene God aanbidden, de levende en uit zichzelf bestaande, de barmhartige en almachtige, Schepper van hemel en aarde, die gesproken heeft tot de mensen. Zij leggen zich er op toe zich met heel hun hart ook aan zijn verborgen raadsbesluiten te onderwerpen zoals Abraham, naar wie het islamitische geloof graag teruggrijpt, zich aan God heeft onderworpen. Hoewel zij Jezus niet als God erkennen, vereren zij Hem toch als profeet en zij eren zijn maagdelijke moeder Maria, die zij somtijds zelfs eerbiedig aanroepen. Bovendien verwachten zij de dag van het oordeel, wanneer God alle mensen doet verrijzen en zal vergelden. Daarom houden zij het zedelijk leven hoog en eren God vooral door gebed, aalmoezen en vasten.

Aangezien in de loop der eeuwen tussen christenen en moslims niet weinig one-nigheid en vijandschap is ontstaan, spoort de heilige kerkvergadering allen aan om zich, het verleden vergetend, ernstig toe te leggen op wederzijds begrip en in het belang van alle mensen de sociale rechtvaardigheid, de zedelijke goederen als ook vrede en vrijheid gezamenlijk te verdedigen en te bevorderen.”

Geleerd en toegankelijk

Thomas F. Michel, *A Christian View of Islam. Essays on Dialogue*, Edited by Irfan A. Omar, with a foreword by John L. Esposito, Maryknoll: Orbis, 2010, 214 pages, US\$ 34.00

Thomas Michel, in 1941 geboren in St. Louis, Missouri, is een wereldburger. In 1971 werd hij tot priester gewijd in het aartsbisdom van St. Louis. Later werd hij jezuïet in Yogyakarta, Indonesië. Hij is nog steeds lid van de Indonesische provincie van de s.j. (sociëteit van Jezus). He heeft gewerkt in het Vaticaan als hoofd van de relaties met moslims en was daarna actief in Bangkok voor de Federatie van Aziatische bisschoppenconferenties. Hij heeft ook geruime tijd in Ankara gewoond, waar hij nu nog verblijft in een kleine gemeenschap van de jezuïeten. Hij is op zijn gemak op het hoogste niveau van grote katholieke organisaties maar past zich gemakkelijk aan op een lager niveau. In 1978 verdedigde hij zijn doctors titel in Chicago met een Engelse vertaling en discussie van een antichristelijk polemisch werk uit de 14e eeuw van Ibn Taymiyya.

Uit deze biografische gegevens wordt duidelijk dat hij een geleerde is, in de schaduw van het Vaticaan en andere katholieke instellingen, maar tevens iemand die actief is in de praktijk van de dagelijkse dialoog met gewone moslims. Irfan Omar heeft vijftien van zijn artikelen gekozen voor deze publicatie. Het verbaasde me dat er geen enkel artikel bij zit over Said Nursi of Fethullah Gülen want Michel staat al meer dan twintig jaar bekend als een trouwe bezoeker van bijeenkomsten van de Gülen-beweging. Op zijn eigen website (<http://www.thomasmichel.us/sitemap.html>) staan zesendertig artikelen (bijna de helft) over Nursi en Gülen. Michel's academische achtergrond komt goed naar

voren in zijn doorwrochte bijdrage over Geschriften van jezuiten over de islam in de zeventiende eeuw. Op dramatische manier beschrijft hij de Ottomaanse aanval op Wenen als een gebeurtenis met dezelfde impact als de aanvallen van 9/11 op New York en Washington. Deze aanval op Wenen veroorzaakte een reeks polemische geschriften van christelijke zijde. Michel focust op 4 publicaties van jezuiten in de periode van 1680-1691. Hij betreurt dat veel publicaties neigen naar exclusivisme en een naïeve veronderstelling dat ‘argumenten zekerheid kunnen brengen.’ Hij zoekt echter ook naar nuttiger voorbeelden en beëindigt zijn artikel met het werk van de jezuïet Michel Nau. Deze leefde een lange tijd in Aleppo, kende goed Arabisch en publiceerde in 1680 een ‘christelijke lezing’ van de Koran, op een bescheiden en respectvolle manier (143). In zijn meer recente werken waarschuwt Michel keer op keer voor te veel verwachtingen. “Ik heb je nooit een rozentuin beloofd... We kunnen geen snelle en gemakkelijke oplossingen bieden”. (13 over Interreligieuze dialoog: Katholieke Perspectieven). De dialoog van het leven, samen het leven delen, is een van de belangrijkste stappen op weg naar het scheppen van een ‘cultuur van de dialoog’. Hij prijst de San Egidio- en Focolare-bewegingen als belangrijke katholieke initiatieven. Michel is niet iemand van dogmatische debatten. Hij heeft er begrip voor dat Asghar Ali Engineer niet houdt van de rationele theologie van `Abduh. Zelf geeft hij de voorkeur aan de bevrijdingstheologie.(43). “Zo nu en dan heb ik moslim bekeerlingen tot het christendom gevraagd of zij nostalgische gevoelens hadden vanwege het uittreden uit de islamitische gemeenschap. Ze noemden dan altijd de Ramadan. Voor hen is de moderne praktijk van de vastentijd saai en oppervlakkig in vergelijking met de Ramadan”. (192). Een boek vol wijsheid. – K. Steenbrink

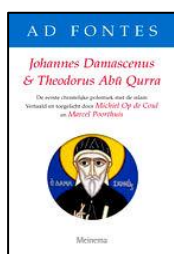
Tussen orthodox en liberaal/ongelovig

Inge Versteegt, *Diversiteit in de klas*: perspectief van de leerkracht, Universiteit Utrecht, dissertatie, 267 blz. Ook te zien via igitur-archive.library.uu.nl.

De besturen van confessionele scholen hebben hun beleid. Dat houdt in dat de katholieke of protestants-christelijke signatuur van bijzondere scholen moet worden gehandhaafd ook bij leerlingen die een andere religie belijden. Maar de leerkrachten moeten het werk in de klas doen en omgaan met een gevarieerde groep leerlingen. Inge Versteegt heeft in opdracht van de Besturenraad, Centrum voor het Protestants-Christelijke onderwijs de houding en praktijk van de concrete leerkrachten onderzocht. Ze heeft er vijf typen in aangebracht die allemaal schipperen tussen het handhaven van de christelijke identiteit, de tolerantie voor andere levensvisies en de wens om goede relaties met de leerlingen aan te houden. Vaak zijn de leerkrachten zich niet expliciet bewust van de spanningen die het allemaal oplevert. Vooral de beschrijving van de leerkrachten levert een schitterend genuanceerd beeld op tussen orthodox en evangelische of liberaal gelovige en ongelovige leerkrachten (want ook die zijn er wel op de confessionele scholen). Vanuit dit project komt er nu een praktisch boekje dat de leerkrachten moet helpen om hun eigen keuzes bewuster te maken. Dit is een mooi en zeer realistische onderzoek dat aandacht verdient.- Karel Steenbrink

Michiel Op de Coul en Marcel Poorthuis, *Johannes Damascenus en Theodorus Abū Qurra*. De eerste christelijke polemieken met de islam, Zoetermeer: Meinema, 2011, 197 blz. € 23.50

Christelijke theologie bestaat voor een behoorlijk groot deel uit afwijzing van ketters en andersdenkenden. In zijn grote theologische handboek heeft Johannes van Damascus (rond 730, dus 100 jaar na Mohammed's dood) maar liefst honderd ketterijen beschreven en veroordeeld. De laatste en honderdste dus is de 'ketterij der Ismaëlieten' de term die hij voor de moslims gebruikt. Johannes was opgevoed aan het hof van de moslim sultan van Damascus, waar zijn vader minister van financiën was, in de tijd dat daar het Grieks nog domineerde. Hij schrijft als een goed geïnformeerd iemand over de islam, met vermelding van een aantal overeenkomsten, maar de verschillen worden toch wel stevig aangedikt en hij schuwt de sterke termen niet ('voorloper van de antichrist'). Zoals de uitgevers zeggen: 'De gesprekspartners zijn er niet op uit om elkaar optimaal te begrijpen en recht te doen' (14). Van de geestverwant en theologisch opvolger Abū Qurra

(schreef rond 800) een wat langere en een tiental kleinere stukjes tegen de islam in discussievorm (meestal niet meer dan twee bladzijden; Damascenus telt acht kleine bladzijden). De goddelijke status van Jezus en de leer van de Drieëne God worden hier op soms zeer subtiele en ingewikkelde wijze verdedigd. Af en toe loopt het debat dan ook in de richting van het ridicule. Een voorbeeld uit het 16e werkje: De ongelovige vraagt aan de christen: ‘Is het niet zo dat God volgens jullie in alles en allen is?’ De christen is het hiermee eens. Zegt de ongelovige ‘Dan was hij dus ook in de buik van zijn maagdelijke moeder. Wat voor bijzonders is er dan aan hem?’ Voor de liefhebber van de geschiedenis zijn het curieuze verhalen, mooi uitgegeven en helder vertaald, al vind ik het onvertaald laten van hypostase toch wel een misser. Alleen al uit die onvertaalbaarheid blijkt dat het een slecht begrip is om die moeilijke combinatie van God én mens in de ene figuur van Jezus te benoemen. De serie waarin het deeltje is uitgegeven heet *Ad Fontes*. Bronnen uit het vroege christendom. Ik ben eerlijk gezegd bang dat we weinig sprankelend fris water uit deze bron zullen halen. Alleen begrip voor de vroege scheiding tussen islam en christendom.- Karel Steenbrink

Christelijk-joodse achtergrond bij ontstaan van Koran?

Gabriel Said Reynolds (ed), *The Qur’ān in its Historical Context*, New York: Routledge, 2008, 294 pp. UKL 24.95

Gabriel Said Reynolds, *The Qur’ān and its Biblical Subtext*, New York: Routledge, 2010, 304 pp. UKL 80.00

Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai & Michael Marx, *The Qur’ān in Context. Historical and Literary Investigations into the Qur’ānic Milieu*, Leiden: Brill, 2010, 864pp. € 218.00

Gabriel Reynolds is een jonge Amerikaanse islamgeleerde (promotie Yale University in 2003 op Abd al-Jabbār) die van stevige opinies houdt. Sinds Geiger (1840) en Nöldeke (rond 1900) is er weinig vooruitgang geboekt bij Koran studies. De zesdelige Encyclopaedia of the Qur’ān die voor veel geld bij Brill in Leiden te koop is, biedt niet veel meer dan een overzicht van de traditionele islamitische exegese, en erg weinig origineel werk. De historisch-kritische

methode wordt veel te weinig ontwikkeld. Reynolds heeft ook al het raamwerk klaar voor een min of meer nieuwe theorie: we moeten de Koran zien als ontstaan tegen een christelijke achtergrond en wel vooral als een serie toespraken, preken in het format van de Syrische kerk, dus met ritme en met enig rijm. En vooral: preken die veelal een joodse of christelijke tekst als basis hebben. Niet om daaruit letterlijk te citeren, maar om een omschrijving van elementen van het verhaal te geven en dan daaruit lessen te trekken, actuele toepassingen te geven en eventueel ook wel correcties te bieden. De Koran biedt dus meer dan wat Geiger bestudeerde, meer dan alleen maar ontlenen aan het joods-christelijke erfgoed (de polemieken met Arabisch veelgodendom is zo weinig dat het eigenlijk te verwaarlozen is). De Koran biedt een vaak originele en boeiende bewerking van eerder erfgoed en dat dan wel in een liturgische setting. In het boek uit 2010 over *Biblical Subtext* biedt Reynolds een af en toe zeer boze beschouwing over de oriëntalistiek van de laatste honderd jaar en gaat dan zelf van start met 13 case studies waarin hij steeds aangeeft hoe een bijbelse tekst aan de basis ligt van de uitwerking van de Koran. Zoals een preek nooit een herhaling is van een basistekst, maar er hooguit wat losse verwijzingen naar heeft en ook een grote mate van creativiteit kan tonen, zo is het ook met de Korantekst. In het boek uit 2008 worden 12 artikelen gepubliceerd over de taal en opbouw van de Koran (tot en met de vraag of de Koran het werk van een groep predikanten geweest zou kunnen zijn), maar worden toch ook vooral voorbeelden gegeven van christelijke subteksten die ten grondslag liggen aan Koranteksten. Daarbij zijn twee studies over het christelijk materiaal van soera 18 (de mensen in de grot en de Alexandersage) en twee bijdragen over Maria, de moeder van Jezus.

In Berlijn bestaat sinds 2007 het project *Corpus Coranicum*, dat een studie van alle oude handschriften, tekstgeschiedenis en commentaar van de Koran beoogt. Dat schijnt nodig te zijn want projectleider Angelike Neuwirth schrijft in het door haar uitgegeven dikke boek dat het tot voor kort wel leek alsof de ‘poort van ijthad of zelfstandig denken gesloten was met betrekking tot Koran studies’ (2). In 27 bijdragen worden nieuwe aanzetten gegeven. Als bij Reynolds speelt de Syrisch-Aramese taaltheorie van Luxenberg een grote rol. Wansbrough natuurlijk ook, al wordt hier wel aangenomen dat de codex van Uthmān de laatste

definitieve versie is geweest terwijl Haddād alleen morfologische details aan het schrift heeft toegevoegd. Er wordt veel geschreven over de indeling in vier periodes (3 uit Mekka, één uit de Medina-periode), zoals die al bij Nöldeke een eeuw geleden werd ontwikkeld en daar worden wel verfijningen in aangebracht, maar in principe blijft dat nog wel overeind staan. Wel wordt herhaaldelijk (als bij Reynolds) de levensgeschiedenis, de sira van de profeet als bron afgewezen en wordt heel voorzichtig omgegaan met de grote islamitische geschiedenis van exegese. Ook hier veel christelijk-joodse achtergrond: het boek begint met de ontwikkelingen in Jemen en de martelaren van Najrān. Als te verwachten is bij Neuwirth, is de nadruk vooral op de innerlijke cohesie van de Korantekst en een analyse als eigenstandig literair monument. Als je hiernaast de moderne moslim benadering ziet van tafsīr al-Qur’ān bi l-Qur’ān, dat je dus de Koran met de Koran zelf moet uitleggen, dan hoeft dat tussen oriëntalisten en moslims niet zoveel problemen op te leveren. Probleem blijft wel ook hier het auteurschap. Neuwirth gaat er van uit dat er een eenheid van auteur is en zo ziet ze soera 3 en soera 19, waarin tweemaal het verhaal van Jezus geboorte en verdere leven wordt gegeven als een vroegere (19) en een latere uitwerking (soera 3) door dezelfde auteur van hetzelfde thema (499-531). Het probleem van soms wel zeven parallel passages, dus het islamitische synoptische probleem, is zeker nog niet opgelost. Maar als we bedenken dat toch al weer een dertigtal mensen stevig met die problemen bezig zijn, en wel op een niet-dogmatische en kritische manier, dan zou er toch wel iets uit moeten komen. De Koran is niet alleen een preekboek, het is een soort Book of Common Prayer, met zeker veel aanmoedigende en bezinnende teksten, vooral een religieus document. De ‘strijdverzen’ en ook de sociale bepalingen (een kleine minderheid in de hele Korantekst) zouden toch ook binnen een algehele beschouwing een plaats moeten krijgen. Nu wordt in het boek van Neuwirth c.s. wel een vergelijking tussen Koran 2: 282 en Rabbijns recht gemaakt als het gaat over waarde van getuigen bij een lening (593-614), maar die sociaal-politieke elementen krijgen wel erg weinig aandacht. In het latere leven van Mohammed was er een breuk met joden (en christenen): de gebedsrichting werd naar Mekka in plaats van Jeruzalem, de vastenmaand werd de Arabische maand Ramadan, en de hadj-bedeavaart aangepast aan Arabische tradities. Die Arabische subtekst is nu wel helemaal weg, lijkt het. Drie dikke boeken met veel

materiaal en suggesties voor verder onderzoek. Vooral de suggestie van Reynolds voor het genre van nieuwe en eigenzinnige preken op joods-christelijke thema's lijkt me vruchtbaar. – Karel Steenbrink

Nieuw licht op dialoog

Handelingen, het tijdschrift voor praktische theologie, 2011/1 heeft een themanummer over interreligieuze educatie. Het tijdschrift doet zijn naam eer aan. Zo beschrijft Mijke Jetten (Radboud Universiteit) haar project in een artikel over 'Samen op weg naar verdieping' en maakt ze het belang van gespreksvaardigheden aanschouwelijk aan de hand van praktische voorbeelden. De dialoog tussen christenen en moslims lijkt vaak te gaan over het wel of niet eens zijn met elkaar en over het verlies van de eigen identiteit, zelden over de wijze waarop we in een gesprek toegang krijgen tot de betekenis van een thema. Er is verschil tussen 'vorm' en 'betekenis', tussen gemeenschappelijke en persoonlijke, letterlijke en figuurlijke betekenis. Er bestaan in de dialogische communicatie taaluitingen vanuit het 'zelf' (onthullingen, feitelijke beweringen) en taaluitingen vanuit de 'ander' (open vragen, reflectie). De eigen identiteit hoeft niet te worden opgegeven maar datzelfde geldt ook voor de ander.

Ook de overige artikelen zijn verhelderend: Van elkaar leren? Over doelen en doeloriëntaties van interreligieuze educatie. (A. de Jong). Het begrijpen van de ander met behulp van dialoog in interreligieuze communicatie (S. van Eersel). Levensbeschouwelijk leren als proces van loslaten en verbinden (G. Bertram-Troost en I. ter Avest). Geloven in verschil, in licht en tegenlicht (I. ter Avest, G. Bertram-troost, A. van Laar, S. Miedema, C. Bakker). – P. Reesink

Van her en der

Menselijke keten tussen moskee, kerk en synagoge in Amsterdam.

In de Tanach staat 36 keer dat wij de vreemdeling lief moeten hebben. Dit zei rabbijn Soetendorp toen hij de Tanach aanbood aan een vertegenwoordiger van de Selimeye-moskee aan de Govert Flinckstraat in Amsterdam. In zijn toespraak aan het eind van de manifestatie legde rabbijn Soetendorp verder uit: “In Genesis 1 zegt God: Laten wij mensen maken naar ons beeld. Waarom staat dit in het meervoud, terwijl God verder alles alleen schept? God bedoelt hiermee: jij mens en ik, laten wij samen de mens maken naar mijn evenbeeld. In de samenleving zien we dat mensen worden buitengesloten vanwege hun huidskleur, geaardheid of welke identiteit dan ook. Als we juist deze mensen in het centrum plaatsen, dan vormen we samen het beeld van God.”

Op zondagmiddag 13 maart hebben joden, christenen, moslims en humanisten een menselijke keten gevormd tussen de Selimeye-moskee, de Gerard Dou-synagoge en de Oranjekerk in Amsterdam. In de Vredeskerk was een afsluitende bijeenkomst. Mensen stonden hand in hand voor meer verdraagzaamheid in de samenleving. Initiatiefnemers voor deze manifestatie waren Harry Polak (Commissie Dialoog Liberale Joodse Synagoge in Amsterdam), Mohammed Rabbae (Platform Stop Racisme en Uitsluiting en Landelijk Netwerk van Marokkanen) en Joke Jongejan (Diaconie van de Protestantse Kerk van Amsterdam).

Aan het begin van zei wethouder Andrée van Es van de gemeente Amsterdam dat Burgemeester en Wethouders dit initiatief van harte ondersteunen. “Samen willen wij keihard vechten tegen onverdraagzaamheid en daar hebben we ieder-

een voor nodig.” Behalve als wethouder was Andrée van Es ook aanwezig als initiatiefnemer van het programma van de gemeente Amsterdam: “Discriminatie – wij zijn er klaar mee”, waar deze manifestatie bij aansloot.

Bij de moskee boden de joden en de christenen hun heilige boeken aan een vertegenwoordiger van de moskee. Op dezelfde manier werden heilige boeken aangeboden bij de Gerard Dou Synagoge en de Oranjekerk.

Aan het eind van de manifestatie werd iedereen welkom geheten door pastor Pierre Valkering van de Vredeskerk. De pastor wees erop dat de wereld één grote familie is geworden. “Zo voelen wij vandaag ook de pijn van de slachtoffers van de aardbeving in Japan. En als er in Gaza, Israel of Bagdad een familie wordt aangevallen, dan voelt dat alsof wij zelf aangevallen worden. Mensen hebben de neiging om met gelijke munt terug te betalen. Hiermee wordt haat en geweld alleen maar versterkt. Am-

sterdam is een fantastische stad. Laten we als mensen van verschillende religies in deze stad barmhartig en liefdevol met elkaar omgaan.” Daarna kregen 5 andere sprekers het woord, waaronder ds. Julia van Rijn van de Muiderkerk. “Wij leven in een samen-

leving waarin mensen niet geconfronteerd willen worden met een buschauffeur die een kruisje draagt, een moslima met een hoofddoek achter de balie en een jood met een keppeltje op straat. Daarmee worden mensen gedwongen om een deel van zichzelf thuis te laten. Met onze handen kunnen we heel veel doen: ze kunnen maken en breken. Door hand in hand samen een keten te vormen tegen de onverdraagzaamheid hebben we laten zien dat handen ook kunnen groeten en mensen met elkaar kunnen verbinden. Dat is het geloof waarmee we de straat op zijn gegaan.” Als laatste spreker bedankte Mohammed Rabbae iedereen die had meegewerkt en alle aanwezigen. “Mensen zijn essentieel verschillend van elkaar. Dat is niet de zwakte maar de kracht van de mensheid. Het is een kwestie van beschaving om goed om te gaan met die verschillen. Premier Rutte wil Ne-

derland teruggeven aan de Nederlanders. Wij willen Nederland teruggeven aan de beschaving.” - Jan Post-Hospers

Het beloofde Land

De Leonhard Woltjer lezingenreeks 2011 heeft als titel ‘Aan wie is het land beloofd? Perspectieven vanuit het Jodendom, Christendom en de Islam op de situatie in Israël/Palestina’.

31 maart: Perspectieven vanuit de drie heilige boeken op actuele politieke dilemma’s. Anton Wessels • Leila Shahid

14 april: Perspectieven vanuit het Jodendom. Paul Mendes-Flohr • Gideon Levy

12 mei: Perspectieven vanuit de Islam. Khalid Hroub • Jeroen Gunning

16 september: Christendom en Zionisme. Stephen Sizer Mark Braverman • Gied ten Berge • Marcel Poorthuis • Janneke Stegeman

Plaats: De Balie, Leidseplein, Amsterdam. Aanvangstijd: 20.00 uur Toegang: 5 euro. Reserveren mogelijk via www.debalie.nl

Des hommes et des dieux

Koop nu de dvd van ‘Des hommes’ en steun hiermee een dialoogproject.

De alomtgeprezen film ‘Des hommes et des Dieux’ is vanaf 29 maart verkrijgbaar op Blu-ray en 2DVD, inclusief de documentaire ‘Wachters van de Atlas’ en een interview met Lambert Wilson. Verkoopprijs: € 19,95 (excl. verzendkosten). Wie de Blu-ray of 2DVD bestelt bij Bureau Intermonde, eigenaar van Bruggenbouwers, via bruggenbouwers@intermonde.nl steunt hiermee meteen het project ‘Komt een moslim in het klooster’ dat komend najaar begint. Bureau Intermonde zal de winst van de verkoop namelijk investeren in dit project. Idee is dat islamitische jongeren (18-35 jaar) een of meerdere dagen naar een klooster gaan om daar gesprekken met broeders en zusters aan te gaan over aan de film verwante thema’s als authenticiteit, solidariteit en doel in het leven.

De film ‘Des hommes et des Dieux’ toont een diep menselijk verhaal over vriendschap, de toewijding aan eenmaal gemaakte keuzes en de trouw aan idealen; een confrontatie tussen waarden en de ideologie van het fundamentalisme. Op het Filmfestival van Cannes, waar de film officieel was geselecteerd voor de competitie, werd ‘Des hommes et des Dieux’ tot winnaar uitgeroepen van de Grand Prix.

Synopsis⁷

Een klooster, ergens hoog op de hoogvlakten van Algerije tijdens de jaren '90. Acht Franse monniken leven er in harmonie met hun islamitische dorpsgenoten. Ze helpen hen bij hun werk, nemen deel aan hun festiviteiten en waken over hun medische gezondheid. Terreur en geweld nemen echter langzaam maar zeker de bovenhand in de regio.

Wanneer een aantal buitenlandse werknemers door een Islamitisch fundamentalistische groep wordt vermoord, biedt het leger hen bescherming aan, wat ze weigeren. Ondanks het toenemende gevaar dat hen omringt, groeit de vastberadenheid onder de monniken om te blijven. Als ze besluiten om enkele gewonde terroristen te behandelen, reageren de autoriteiten furieus en zetten hen onder druk om terug te keren naar Frankrijk.

Voor technische gegevens, ga naar

<http://www.bruggenbouwers.com/2011/02/19/koop-nu-de-dvd-van-des-hommes-en-steun-hiermee-een-dialogoproject>

De Nieuwe Moskee en de Beeldenstorm

De moskee functioneert als een gebedshuis. Maar daarnaast functioneerde de moskee vroeger als een plek waar mensen samen over religieuze en maatschappelijke zaken praatten. Dit was destijds ook het geval met de moskee in Medina. In het begin namen alleen de moslims deel aan deze gesprekken. Maar gaandeweg deden ook mensen van andere godsdiensten mee, die als reiziger in Medina op bezoek waren. De nieuwe moskee wil deze functie van moskee als religieus en maatschappelijk centrum waar in alle openheid uiteenlopende actuele

⁷ In Begrip 3/2009 bl. 157-158 staat een recensie van het boek *De droom van Tibhirine*. Monniken en moslims. De erfenis van de zeven vermoorde trappisten. Ivo Dujardin (red.). Uitg. Lannoo, 2009.

onderwerpen besproken worden - weer in het leven roepen. Maar ze doet dit op een moderne manier en in de vorm van een internetforum. De spelregels van de Nieuwe Moskee zijn : Wees kritisch, verfrissend en genuanceerd. Hoofdredacteur is Ceylan Pektas-Weber.

Behalve het bieden van een internetforum, worden ook themabijeenkomsten georganiseerd onder de naam Nieuwemoskee-live. De eerste bijeenkomst in deze serie op 7 december 2010 had de titel “Beeldenstorm”. De bedoeling was om samen te analyseren wat de gevolgen zijn voor de persoonlijke levens van mensen van de versteende en verstarde beelden die mensen in de samenleving over elkaar hebben. Gaandeweg de avond blijkt dat het niet alleen bij beschouwingen en analyses blijft, maar dat er ook praktische oplossingen geboden worden. Bij

haar lezing verscheen Ceylan Pektas-Weber zonder hoofddoek. De redenen die Ceylan hiervoor had: “Sinds de jaren 90 van de vorige eeuw is de hoofddoek heftig bekritiseerd, verfoeid en vervloekt als symbool van onderdrukking, achterlijkheid en fundamentalisme. Daartegenover werd de hoofddoek ook verdedigd als symbool van emancipatie en assertiviteit.

Zelf draag ik de hoofddoek als een vorm van in gebed zijn, die niets zegt over de relatie tot mannen of mensen in het algemeen. Maar in toenemende mate ben ik de hoofddoek als een probleem gaan ervaren. De hoofddoek wordt gezien als symbool die iets vertegenwoordigt, een ideaal, een gedachte, een beweging. Maar de mens daarachter wordt niet meer gezien. Daarom wil ik vanavond voor u staan als mens, als een mens die zoveel mogelijk ruimte geeft aan ieders persoonlijke zoektocht naar schoonheid, vrijheid, puurheid en liefde. Met dit gebaar wil ik een eerste stap zetten om te laten zien dat ik een mens ben en u ook in de eerste plaats als mens zie. Alleen zo kan er wederzijds respect en compassie groeien. “ – J. Post-Hospers

Voor wie meer over de Nieuwe Moskee wil lezen: www.nieuwemoskee.nl

Hindoes en christenen over rituelen

Er is een grote behoefte aan rituelen. Maar die rituelen moeten niet bij voorbaat zijn ingekleurd. In een gesecculariseerde samenleving ga je als pastor onbevange met mensen om en diagnosticeer je zorgvuldig welke behoeften mensen zelf hebben. Op basis van die verkenning kies je rituelen die uiteindelijk het persoonlijke niveau toch weer moeten overstijgen.

Dr. Thomas Quartier, universitair docent rituele en liturgische studies aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, sprak op 3 maart 2011 op een studiemiddag van de contactgroep Hindoes – Christenen van de Raad van Kerken in samenwerking met het IIMO en het departement Religiewetenschap en Theologie van de Universiteit Utrecht.

Quartier heeft veel onderzoek gedaan naar rituelen. Hij bezocht 150 rouwdiensten voor zijn promotieonderzoek over het thema en hij ging naar feesten van gothics en industrials. Hij signaleerde de groei van een nieuwe branche, de ritueelbegeleiders. Er bestaat een neiging om het ritueel vergaand persoonlijk uit te werken. Quartier waarschuwde daarvoor.

‘Er is een breder betekenis kader nodig’, aldus de inleider, ‘een structuur’. Hij ging dieper in op de vraag hoe mensen ziekte, dood en rouw ritualiseren. Er is behoefte aan een repertoire aan mogelijkheden boven een sacramenteel bedienen, aldus de van huis uit rooms-katholieke inleider. Je kunt er zelfs in een rooms-katholieke streek niet meer vanuit gaan dat men de betekenis van de ziekenzalving verstaat. Prof. dr. Chan Choenni, bijzonder hoogleraar Hindoestaanse migratie aan de Vrije Universiteit, sprak over rituelen in het Hindoeïsme. Hij typeerde rituelen als ‘handelingen om van een hogere macht goedskrust, kracht en zielenrust te krijgen’. Het ritueel werkt ontstressend en hoeft – in tegenstelling tot wat men in het westen leert – geen doel te hebben. De rituelen begeleiden mensen tijdens de vier fasen in het leven: van jongeling naar het ouderschap, vervolgens naar het zich terugtrekken uit het leven omstreeks het 55ste jaar en uiteindelijk het onthechten van het leven. In totaal onderkende Chan Choenni 16 sacramenten van het leven; het gaat om rituelen ter begeleiding van de geboorte tot de crematie. Populair onder de sacramenten zijn de naamgeving en het scheren van het hoofdhaar na enkele maanden. Het huwelijk is ook populair. Een ritueel als voorouderverering levert in aan waarde.

Er komen nieuwe rituelen op in gesecculariseerd Nederland. Zoals meditatie en yoga. ‘Jonge hindoes herontdekken de waarde van de stiltemomenten’. Uit een onderzoek blijkt dat de overgrote meerderheid van de jonge mensen troost ervaart uit de rituelen van het hindoeïsme. Onder invloed van de rooms-katholieke invloed gebruikt men wierook. Men wil meer actief betrokken worden bij de rituelen, onder invloed van het protestantisme.

Dr. Jan Peter Schouten, predikant uit Naarden en godsdienstwetenschapper, liet zien hoe rituelen in het protestantisme aan de orde komen. Het protestantisme zette vroeger in bij de vrijheid van de voorganger; hij koos zelf preekstof bijvoorbeeld. Begrijpelijkheid wordt belangrijk geacht. Predikanten zijn vooral onderwijzers.

Schouten ging in op de maaltijd van de Heer. Hij noemde het een kernritueel. Als beleving van rituelen in deze tijd noemde hij begrippen als: heiligheid, gemeenschap en inspiratie.

Drs. Ing. Klaas van der Kamp vertelde als discussieleider dat het ministerie van binnenlandse zaken de Raad van Kerken advies heeft gevraagd om rituelen in te brengen rond de Tripoli-herdenking. Quartier ging in op de vraag hoe rituelen in het publieke domein invulling krijgen. Hij vindt dat er sprake moet zijn van een open ruimte, waarin niet bij voorbaat rituelen vanuit een bepaalde traditie worden geclaimd. Na een zorgvuldig diagnosticeren kan men tot een geschikte keus komen. Hij gaf als voorbeeld het ritueel van een schip, wat tijdens een rouwplechtigheid voor in de kerk stond; waarmee het leven van de man werd getypt en tegelijk de weg van ieder mens door het leven. Zo kon het persoonlijke ritueel de individuele sfeer overstijgen en publiek betekenis krijgen. – Raad van Kerken.